

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Kristiina Valk

EUROOPA NÕUKOGU MINISTRITE KOMITEE SOOVITUSTE CM/Rec(2018)8
RAKENDAMINE NING RAKENDAMISE TOETAMINE EESTIS NOORTE
ÕIGUSRIKKUJATE KONTEKSTIS

Magistritöö

Juhendaja: Annegrete Johanson, MA

Kaasjuhendaja: Anna Markina, MA

Tartu 2022

Autorluse deklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 15608

Kristiina Valk, 16.05.2022

IMPLEMENTATION AND SUPPORTING THE IMPLEMENTATION OF THE RECOMMENDATION CM/Rec(2018)8 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS IN ESTONIA REGARDING YOUNG OFFENDERS

Abstract

Kristiina Valk

The thesis explores the implementation of CM/Rec(2018)8 recommendations in the field of restorative justice in Estonia and whether youth work could empower wider implementation of restorative justice in the context of early prevention.

Results: although the awareness of the Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member states concerning restorative justice in criminal matters is low among restorative justice policy makers, service providers and implementers in Estonia, the content of the recommendation document is implemented (also in the context of juvenile offenders). It can be stated that the scope of restorative justice in Estonia (extending the employers participating in the focus groups in the field of restorative justice) to public and private institutions is in line with CM/Rec(2018)8 recommendations.

At national levels the dialogue and cross-sectoral cooperation has taken place for years due to similar goals and values of youth work and restorative approach, but the potential is hampered by the fact that in Estonia the professional training of youth workers and others working with youngsters does not address issues related to restorative justice. The wider implementation of restorative justice could be supported by specialists working in the youth work field by adding restorative justice to the curriculum/ professional training of specialists working with youngsters.

Keywords: Cm/Rec(2018)8, restorative justice, restorative methods, youth workers, early prevention, cross-sectoral cooperation

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. TEOREETILINE RAAMISTIK.....	7
1.1. Taastava õiguse kontseptsioon	7
1.2. Taastava õiguse rakendusala Eestis.....	9
1.3. Taastav õigus noorsootöö kontekstis	16
1.4. CM/Rec(2018)8 soovitude sisu	21
2. UURINGU METOODIKA JA TULEMUS	26
2.1. Uuringu meetodika.....	26
2.2. Intervjuude analüüs	29
I kategooria- soovitude kohaldamisala	29
II kategooria- mõisted ja üldised tegutsemispõhimõtted.....	32
III kategooria- taastava õiguse aluspõhimõtted.....	38
IV kategooria- taastava õiguse õiguslik alus kriminaalõiguses	43
V kategooria- kriminaalõiguse toimimine taastava õiguse suhtes	45
VI kategooria- taastava õiguse teenuseid osutavate asutuste toimimine.....	49
VII kategooria- taastava õiguse jätkuv arendamine	53
Kokkuvõte.....	57
Lisa 1 Intervjuu küsimused	64

SISSEJUHATUS

Antud magistritöö eesmärk on välja selgitada millisel määral kasutavad Eestis taastava õiguse rakendamisega seotud osapooled enda igapäevases töös Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee taastava õiguse rakendamisega seotud suuniste CM/Rec(2018)8 sisu ning millised on taastava õiguse ja noorsootöö valdkonna kokkupuutepunktid.

Seda, et CM/Rec(2018)8 soovitusdokumendis toodud põhimõtteid ja nende rakendamist tuleks liikmesriikides taastava õiguse rakendamise oluliste arengusuundade valguses regulaarselt hinnata ja vajaduse korral vastavalt täiendada, juhib tähelepanu ka CM/Rec(2018)8 soovitude dokumendi viimane punkt. Praeguse seisuga puudub ülevaade, kas eelnimetatud suuniseid rakendatakse Eestis osaliselt või täielikult, teadlikult või mitteteadlikult. Kui saada teada, millisel määral täna CM/Rec(2018)8 sisu Eestis rakendatakse ning kus on potentsiaalsed rakendamisega seotud kitsaskohad, on võimalik taastava õiguse valdkonda oluliselt tugevdada näiteks luua vastavaid teadlikkust tõstvaid sisulisi meetmeid praegu taastava õiguse praktikat rakendavate spetsialistidele või muul moel tugevdada taastava õigusega seotud spetsialistide välja- ja/ või täiendõpet.

2018. aastal hakkas Eestis kehtima uus alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kord. Sellest tulenevalt peetakse riiklikul tasandil oluliseks tugevdada taastava õiguse kasutamist noorte õigusrikkujate sh ennetustegevuse kontekstis (Alaealiste erikohtlemise reformi...). Viimastel aastatel on taastava õiguse võrgustikku lisandunud uute tulijatena ka noorsootõtajad (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021). Tulenevalt eeltoodust uuritakse töös, kuidas rakendatakse täna Eestis taastavat õigust ning kuidas on taastava õiguse lähenemisviis ja praktikad laiendatavad noorsootööle.

Uurimisküsimused

- Millisel määral (ning teadlikkusega) rakendavad Eestis taastava õigusega seotud poliitikakujundajad, teenusele suunajad ja rakendajad CM/Rec(2018)8 soovitude sisu enda igapäevases töös sh noorte õigusrikkujate kontekstis?
- Kuidas on taastava õiguse lähenemisviis ja praktikad laiendatavad noorsootööle?

Esimese uurimisküsimuse vastuseni jõutakse läbi kvalitatiivse uurimismeetodi, kus fookusgruppide intervjuude (3) kaudu uuritakse CM/Rec(2018)8 suuniste sisu kasutamist nii taastava õigusega seotud poliitikakujundajate (vastavad eksperdid Sotsiaalministeeriumist, Siseministeeriumist, Justiitsministeeriumist, Haridus- ja Teadusministeeriumist), taastava õiguse teenusele suunajate (abiprokurör, üleinspektor, noorsootõtaja, piirkonnapolitseinik, noorsoopolitseiniku ülesannetes, lastekaitsespetsialist) ja taastava õiguse praktikaid rakendavate spetsialistide (Sotsiaalkindlustusameti lepitajad ja taastava õiguse konfliktivahendajad, taastavate põhimõtete vabatahtlikud rakendajad) hulgas.

Teisele uurimisküsimusele vastuse leidmiseks analüüsitakse töö teoreetilises osas (peatükis 1.3.) taastava õiguse kontseptsiooni noorsootöoga seotud kontekstis.

Uurimistöö vajalikkus tuleneb Sotsiaalkindlustusameti vajadusest uurida CM/Rec(2018)8 soovitude kasutamist poliitikakujundajate ja taastavat õigust rakendavate spetsialistide igapäevatoos ning vajadusest seeläbi toetada mittekariistuslike mõjutusvahendite laialdasemat ja kvaliteetsemat rakendamist noorte õigusrikkujate kontekstis. Magistritöö on sisendiks Justiitsministeeriumile ja Sotsiaalkindlustusametile (edaspidi ka SKA) taastava õigusega seotud teavitustöö ja koolitustegevuste planeerimisel ning ettepanekuks noorsootõtajate erialase ettevalmistuse täiendamiseks ja/ või täiendkoolituste loomiseks.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK

1.1. Taastava õiguse kontseptsioon

Taastav õigus on mõtteviis, mis annab konflikti osapooltele võimaluse turvalises keskkonnas ja erapooletu vahendaja toel kohtuda ning arutada toimepandud teoga seonduvaid asjaolusid ja mõju aidates vähendada teoga kaasnenud emotsionaalset ja materiaalist kahju, võtta toimepanijal vastutus kannatanu ees, suurendada osapoolte rahulolu ning vähendada uute konfliktide tõenäosust (Justiitsministeerium, Sotsiaalkindlustusamet). Taastava õiguse alustala põhineb teorial, mis väidab, et inimesi hoiab kuritegude toimepanemisest kaks mitteametliku sotsiaalse kontrolli tüüpi - südametunnistus ja hirm sotsiaalse tõrjutuse ees (Braithwaite, 1989). Eeltoodud teooria järgselt tagab taastava õiguse rakendamise tulemuslikkuse süüteojärgse sildistamise puudumine - lahendus- ja lepitusprotsess leiab aset enne lõplikku sildistamist ning süüteo toime pandud isik tunneb ennast ühiskonda tagasi oodatult (mitte tõrjutult). Seega on taastava õiguse rakendamine eriti oluline just noorte õigusrikkujate kontekstis, kus noortesõbralik õigussüsteem pakub õigusrikkumisi toime pannud noortele vajalikku tuge ja abi, et neil oleks võimalik naasta õiguskõluka elu juurde tagasi (Noortesõbralik õigussüsteem, Justiitsministeerium). Ka Euroopa Nõukogu näeb, et taastavat õigust tuleks liikmesriikides rakendada paindliku protsessina lisaks kriminaalmenetlusele või koguni kriminaalmenetluse alternatiivina (CM/Rec(2018)8).

Taastava õiguse kontseptsiooni universaalsust näitab ka see, et lisaks kriminaalõigussüsteemile ja ennetustegevusele saab taastavat õigust käsitleda ka oluliselt laiemas kontekstis, kus sotsiaalsele keskkonnale lisandub ka nt füüsilise keskkonna sfäär, võttes fookusesse inimkonna tekitatud majandusliku ja keskkondliku kahju heastamise (Biffi ja Pali, 2019). Mõttekäik, milles taastav õigus on enamasti, kui kriminaalõigussüsteemis või -süsteemi väliselt kasutatav meede õigluse taastamiseks konfliktis osalenud osapoolte vahel, saab kinnitust ka M. Armour'i ja M. S. Umbreit'i käsitluses, kus taastavat õigust võrreldakse mistahes energia ümberkujunemisega, kus hävitavast sekkumisest ja negatiivse alatooniga energiast saab positiivne energia, mis võimaldab mistahes olukorda parendada ja osapooltel/ keskkondadel terveneda (Armour ja Umbreit, 2018). Euroopa Komisjoni tasandil nähakse taastava õiguse praktika juurutamises otseseid seoseid ka vägivaldse äärmusluse vähendamises ja terrorismivastases võitluses (Biffi, 2021) Tegemist on praktikaga, mis kannab endas tugevalt jätkusuutlikkuse aspekti, andes konfliktis osalenud osapooltele toetatud kogemuse ja oskused

rahumeelselt konflikte lahendada, endast erinevasse solidaarselt suhtuda ja empaatiat praktiseerida asetades konkreetse olukorras end teise osapoole tunde- ja mõttemaailma.

Taastava õiguse rakendamise laiaulatuslikkuse ja sihtgrupi osas on võtmekohaks ühiskondlik suundumus eristada õiget ja vale ning määratleda, milline õiguslik raamistik tagab ühiskondliku õigluse tunde (mitte vaid kitsalt konkreetse konflikti lahendamise). E. Durkheim'i käsitluses on kuritegevus sotsiaalne nähtus, mille kaudu kombatakse ühiskonna norme ning mille olemasolu ei ole võimalik ühiskonnas täielikult vältida (Durkheim, 1982). Ometi saaks taastava õiguse kaudu oluliselt suurendada seda osa ühiskonnast, kes lisaks kurjategijatele vastandumisele omavad konkreetseid oskuseid konflikte konstruktiivselt ja rahumeelselt lahendada, tõstes seeläbi oluliselt ühiskonna moraali ja solidaarsuse taset (Strömpl, 2020). Seega on ühiskondlik suundumus eristada õiget ja vale olulisel määral seotud seadusekuuleka osaga ühiskonnast ning peegeldab oluliselt laiemalt suhtumist „õigesse ja valesse“.

Õigluse taastamine ja süütegude heastamine saab seega eksisteerida keskkondades, kus on fikseeritud õiglus ja ebaõiglus. Taastav õigus on vaatepunkti küsimus - õiglase taastamise mehhanismina karistus enam ei tööta ning tänapäevase käsitluse puhul on kahju heastamise fookuses õigluse taastamine (Zehr, 2015; Grandi ja Grigoletto, 2019). Kuna sotsiaalsetele keskkondadele ja kultuuridele on iseloomulik teatav karistusdogma e arusaam selle kohta, millisel viisil ja mahus peaks süüteole järgnema karistus, siis tekib olukord, kus karistus on mõtteliselt seotud õigluse mõistega (Kangur, 2016). Sellisel juhul liiguvad aga konflikti lahendamisel fookusest konfliktis osalenud osapooled - enamasti kannatanu ja teo toimepanija - ning keskmesse saab ühiskondlik dogma õiglase karistuse suurusest jättes kõrvale konfliktis osalevate osapoolte vajadused (Winslade, 2018; Kangur, 2016; Marder, 2016). Taastava õiguse aluseks on kõikide konfliktis osalenud osapoolte vajaduste taastäitmine ja tehtud kahju heastamine (Zehr, 2014).

Seda, et taastav õigus ei käsitle vaid tehtud kahju heastamist, kinnitab ka Taastava õiguse kontseptsioon, kus tuuakse taastava õiguse puhul välja kolm eesmärki: 1. suhete taastamine, mis konfliktist tulenevalt lõhuti ja osapoolte konsensus selle kohta, kuidas olukord lahendada; 2. kogukonna väärtuse meeldetuletamine ja ebasoovitava käitumise taunimine (arvesse võetakse kogukonnas kehtivaid norme ja väärtuseid, lahendust otsitakse osapooli häbimärgistamata); 3. vastutuse võtmise soodustamine ja toetamine (toetamiseks vastutuse võtmisel liigutakse protsessi käigus teo omaksvõtmiselt selleni, kuidas tehtu tagajärjel tekkinud

kahju kannatanu ja kogukonna seisukohast kõige õigemini heastada) (Taastava õiguse kontseptsioon).

Käesolevas magistritöös keskendutakse taastavale õigusele just inimestevahelise konflikti kontekstis - täpsemalt konfliktijärgsele käsitlusele tänases ühiskondlikus keskkonnas.

1.2. Taastava õiguse rakendusala Eestis

Eestis on taastava õiguse rakendamise aluseks Taastava õiguse kontseptsioon, kus sätestatakse taastava õigusega seotud mõistestik ning Eesti konteksti kohaldamisala. Lisaks tuuakse selgelt välja taastava õiguse eesmärk, et kõikide rakendavate osapoolte jaoks oleks kontseptsioon üheselt arusaadav - karistus üksi ei muuda käitumist, püsiva muutuse loob aus ja avatud dialoog konfliktis osalenud osapoolte vahel (Taastava õiguse kontseptsioon). Dokumendi sihtgrupiks on nii poliitikakujundajad kui ka taastava õiguse otsese rakendamisega seotud spetsialistid.

Riiklikul tasandil pakub Eestis taastava õiguse teenust Sotsiaalkindlustusamet, mis lähtub enda tegevustes Eesti Vabariigi riiklikest raamistikest ja seadustest. Taastava õiguse alla kuulub mh ka lepitusmenetlus, mida rakendavad al 2007. a ohvriabitöötajad, kes on käesoleval hetkel teenuse raames lepitajad. Alates 2020. a on lisateenusena kättesaadav ka (konflikti)vahendus ja taastava aruteluringi formaat, mida rakendavad koolitatud taastava õiguse vabatahtlikud.

Järjest enam kasutatakse taastava õiguse põhimõtteid ka ennetustegevusena ning valdkondades, mis pole otseselt seotud õigusrikkumiste lahendamise kontekstiga. 2017. aastal ilmus ÜRO Lapse Õiguste Komitee hinnang, mis kritiseeris Eesti süsteemi kui liigselt karistusele kalduvat ning soovitas rohkem kasutada meetodeid, mis võimaldaksid lapse õiguskuulekat käitumist kujundada eakohaste ja sotsiaalselt sobivate meetmete rakendamisega (ÜRO Lapse Õiguste...). Sellest ajendatuna muudeti 2018. aastal Eestis laste ja noorte süütegude menetlemise korda, mille üheks eesmärgiks oli soodustada taastava õiguse laialdasemat kasutamist (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021). Reform hõlmas muudatusi nii asutuste töökorralduses, alaealiste kohtlemise tööpraktikates kui ka teenuste süsteemis ning sellest tulenevalt oli 2021. aasta novembri seisuga vanglasse sattunud alaealiste arv langenud kõigi aegade madalaima tasemeni (Alaealiste erikohtlemise reformi...; Markina, Strömpl, Tamm jt 2021).

2021. aastal Tartu Ülikooli Rakendusuuringu Keskuse poolt läbiviidud „Noorte õigusrikkujate uuring“ kinnitab, et laste ja noorte õigusemõistmise süsteem on ka praktikas viimastel aastatel muutunud lapsesõbralikumaks. Menetluse osapoolte hoiakud taastava õiguse meetmete suhtes on pigem positiivsed ning taastava õiguse meetme kasutamine on kasvanud (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021).

Kasutades noorte õigusrikkujate puhul mittekariistuslikke lähenemiseid sh taastavaid meetodeid ennetustegevusena, ei jõua juhtum tingimata kriminaalmenetlusse või kaudsemalt kriminaalõigussüsteemi. Ka kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmise dokument seab eraldi fookuse lastele ja noortele, tähtsustades ennetustegevust ja tuues eraldiseisvalt välja laste ja noorte puhul eakohaste sh taastava õiguse meetodite kasutamise olulisuse ja ennetustegevuse tähtsuse (Kriminaalpoliitika põhialuste aastani...).

Peale reformide jõustumist 2018. aastal rakendatakse Eestis taastavat õigust nii konkreetse teenusena kui ka ennetustegevuse kontekstis lähtudes taastava õiguse mõtteviisist. Taastava õiguse teenusele pääseb nii suunamisega kui ka vabatahtlikult. Juhul, kui õigusrikkumine on toime pandud ja juhtumi lahendamine jõudnud prokuratuuri, otsustatakse kannatanu huvidest lähtuvalt, kas taastava õiguse teenust pakutakse paralleelselt lisameetmena olukorra lahendamisel (lisaks kriminaalõiguses kasutatavale karistusele või trahvile) või karistuse alternatiivina (eeldusel, et osapooled jõuavad mõlemaid rahuldava lahenduseni ja taastatud õiguseni). Juhul, kui taastava õiguse teenusel osalemine võib kergendada karistusõigusest tulenevat karistust, võib olla süüteo toimepanijal kõrgendatud huvi teenusel osaleda, sest taastava õiguse teenusel osalemine võib mõjuda kergendavalt süüteo toimepanemise eest määratava karistuse määramisele. Seega annab prokuratuuri suunamisel taastava õiguse kasutamine ühest küljest konfliktis osalenud osapooltele kogemuse konflikti rahumeelsest ja hinnangutevabast lahendamisest, teisalt, kui teenusel osaletakse „fiktiivselt“ ja tegelikku huvi omamata, jääb teenuse potentsiaal täies mahus avaldumata. Lisaks säilib alati ka võimalus, et teenusel ei soovita osaleda.

Tabel 1. Taastav õigus Eestis Sotsiaalkindlustusameti teenusena (Sotsiaalkindlustusamet)

Taastava õiguse rakendusviis	Kirjeldus
Konflikti- või kahjuvahendus (<i>mediation</i>)	Tavaliselt kahe inimese vaheline konflikt, mille lahendamisse kaasatakse kolmas neutraalne inimene, kes aitab osapooltel omavahel kokkuleppele saada.
Lepitusteenus (victim-offender mediation)	Viib läbi Ohvriabi. Kui tegu on teise astme kuriteoga, mille asjaolud on välja selgitatud ja mille suhtes puudub avalik menelushuvi ning süüdistatav või kahtlustatav on kannatanuga leppinud, võib kohaldada lepitusmenetlust (Abiks ohvrile. Justiitsministeerium).
Taastav nõupidamine (<i>conferencing</i>)	Selle käigus kohtuvad kahjutekitaja ja kannatanu, et väljendada kogemust, üksteist kuulata ja jõuda mõlemat osapoolt rahuldava kokkuleppeni. Taastavale nõupidamisele on iseloomulik, et kaasatakse ka rohkem osapooli, näiteks inimesed, keda vahejuhtum on mõjutanud, aga ka need, kes saavad kaasa aidata juhtumi lahendamisele või sellele, et see edaspidi ei korduks.
Ennetav ring (<i>prevention</i>)	Seda meetodit rakendatakse konflikti või olukorra puhul, kus vahejuhtumist mõjutatud inimesi on palju. Ringi korraldatakse vahel ka ennetavalt, et arutada olukorra mõjusid ning lasta osapooltel väljendada mõtteid ja tundeid.
Heastav/ taastav aruteluring (<i>restorative circle</i>)	Aruteluringi juhivad kaks väljaõppe saanud juhendajat, kes annavad osapooltele võimaluse turvalises ruumis individuaalsest perspektiivist lähtuvalt olukorda käsitleda nii kaua, kui nad soovivad. Ei anta hinnanguid, ei analüüsita ega tehta kokkuvõtteid. Kirjeldatud formaadis arutlemine annab osalejatele võimaluse näha, mida igaüks teha saab, et selliseid olukordi ei juhtuks või kuidas ise antud olukorrast välja tulla.

Lisaks SKA Ohvriabi poolt pakutavatele lahendustele on taastava õiguse üheks formaadiks ka **koolilepitus**, mis on rakendatav ka trennides, huviringides või noortekeskustes ning otseselt

käsitletav kriminaalõiguse kontekstis ennetustegevusena. Koolilepitust on võimalik kasutada näiteks selliste konfliktide puhul nagu narrimine või süsteemne kiusamine, tõukamine, tagarääkimine (Taastava õiguse kontseptsioon). Koolilepitusele on iseloomulik, et see toimub eakaaslaste vahel ning leiab aset konflikti varases faasis. Vahendajatena tegutsevad eakaaslased, kellel pole volitusi karistust määrata – nende ülesandeks on konfliktis osalenud osapooli toetada selliselt, et nad jõuaksid omavahel kokkuleppeni. Koolilepituse eelduseks on see, et noored on kogenud seda, kuidas täiskasvanud sarnaseid olukordi taastava õiguse põhimõtetele tuginedes lahendavad. Isikliku kogemuse baasilt saavad noortest vahendajad, kes suudavad eakaaslaste kahjustavale käitumisele tähelepanu juhtida ning toetada konfliktide rahumeelset lahendamist. Vajadusel saab protsessi kaasata ka täiskasvanu.

Justiitsministeerium toob välja, et taastavat õigust rakendavad lisaks kohtule, politseile ja prokuratuurile ka koolid, lasteaiad, sotsiaal-, lastekaitse- ning tervishoiutöötajad (Justiitsministeerium). „Noorte õigusrikkujate uuringu raportis tuuakse olulise muudatusena välja, et tänaseks on lisandunud rakendajate võrgustikku ka noorsootöötajad ning kasvanud on noorsootöötajate kaasamise tähtsus menetlusprotsessi (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021). **Seega on täna Eestis olukord, kus taastavad praktikad on jõudnud noorsootöötajateni ning teadlikkus taastavate põhimõtete rakendamise osas ka noorteni (läbi koolilepituse).**

Rakendajate ettevalmistus

Kui SKA kaudu saavad taastava õiguse praktikate rakendamise teenust osutada vaid vastava väljaõppe saanud spetsialistid, siis ennetustegevuse kontekstis taastavate praktikate läbiviimiseks kohustuslik väljaõppe puudub. Seega rakendavad taastavaid praktikaid nii professionaalse väljaõppe saanud spetsialistid kui ka ennetustegevuse kontekstis taastava õiguse põhimõtete olulisusesse usuvad spetsialistid e vabatahtlikud (nt lasteaedades, koolides, noortekeskustes), kes lähtuvad rakendades enda erialasest väljaõppest, väärtussüsteemist ja kogemusest. Samas - vabatahtlikel on alati võimalik osaleda ka SKA poolt ellu kutsutud taastava õiguse teemalistel seminaridel, täiendkoolitustel.

SKA poolt pakutavate taastava õigusega seotud koolituste õpiväljundiks on lisaks konkreetsetele meetoditele ka taastavatel põhimõtetel rajaneva mõtteviisi juurutamine. Seega on tõenäoline, et isegi, kui spetsialist enam SKA kaudu taastava õigusega seotud teenuseid ei paku, rakendab ta enda edasises töös taastava õigusega seotud põhimõtteid. **Seetõttu võib Eestis taastava õiguse põhimõtteid rakendavate spetsialistide erialane taust ja väljaõpe**

kardinaalselt erineda. Tegemist on olukorraga, mis taastava õiguse kontekstis ühest küljest pakub lisandväärtust, sest põhimõtete kandjaid on erinevates valdkondades ent teisest küljest loob väljakutse, kus rakendamise kvaliteeti ja ulatust on teenuse riikliku vastutaja e SKA poolt keeruline monitoorida.

Rakendamine

Juhtumipõhiselt puututakse lepitusmenetluse, -teenuse või teiste taastava õiguse praktikate kaudu kokku erineva ettevalmistuse ja profiiliga keskkondade, klientide ja spetsialistidega (nt pered, kogukonnad, töö-, noorsootöö-, spordi- vaba aja ja koolikeskkonnad). Teenust rakendatakse sõltumata konfliktis osalenud osapoolte taustast ja vanusest. Taastava õiguse eesmärk on luua füüsiliselt ja vaimselt turvaline ja toetav keskkond, kus osalejate vaba tahte alusel on võimalik arutleda tunnete ja tekkinud olukorra üle (nt osapoolte vahelisest konfliktist võivad olla mõjutatud ka nende pereliikmed või sõpruskond). Fookusesse seatakse kannatanu ning tema ja ka teiste osapoolte õiguse taastamine. Eeltoodud detailid selgitatakse välja lepitusmenetluse, -teenuse või teiste taastava õiguse praktikate rakendamisel (Sotsiaalkindlustusamet).

Taastava õiguse kaudu on osapooltel võimalus peegeldada enda nägemust tekkinud olukorrast, samuti eelloost, mis olukorrale eelnes. Neutraalse läbiviija juhtimisel käsitletakse teo tagajärjel tekkinud tundeid ja mõtteid ning protsessi eesmärgiks on, et õigus taastatakse. Tegu käsitletakse neutraalsel tasandil ning toetatakse olukorda, kus osapooled saaksid end täielikult avada. Eeltoodud eesmärged on kergem täita, kui teenusel osaleb (vabatahtlikkuse alusel) täiskasvanu. Kui aga üheks osapoolteks on alaealine (ükskõik, kas ohvrina või süüteo toimepanijana), on osalemiseks vaja nõusolekut ka tema ametlikult täisealiselt esindajalt. Selliselt võib aga taastava õiguse teenuse rakendamine peatuda või taastavas ringis vanema või muu täiskasvanud esindaja juuresoleku tõttu kohtumise dünaamika oluliselt muudetud saada. Selliselt on noorte õigusrikkujate kontekstis taastava õiguse teenuse rakendamisel mitmeid kitsaskohti, mida täna pole võimalik koheselt leevendada.

Toimealad

Taastavat õigust ei saa Eestis ega ka laiemalt Euroopas käsitleda täiel määral karistusliku õiguse asendusena - tegemist on tunnustatud meetmega, mida kasutatakse kas täiendavalt või eraldiseisvana karistuslikust õigusest. ÜRO Peaassamblee resolutsioon 40/34 soovitab konfliktide lahendamisel kasutada võimalusel mitteformaalseid konfliktide vahendamise meetodeid, mis annavad paremini võimaluse arvesse võtta konfliktis osalenud osapoolte vajadusi, kannatanu soove ja pakkuda süüteo toimepanijale aktiivselt osalust süüteo heastamises (ÜRO Majandus- ja...).

Seega on taastava õiguse näol tegemist karistuse alternatiiviga, mille laialdane kasutamine omab sünergias muusuunalise ennetustegevusega positiivset mõju vanglas viibivate alaealiste arvu vähenemisele (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021). Lisaks toimib juhitud konfliktivahendus ka ennetustegevusena, suurendades osavõtivate poolte empaatiat ja oskuseid rahumeelselt ning seadusekuulekalt probleeme lahendada. B. Hopkinsi sõnul on siinkohal võtmeteguriks noortega töötavate spetsialistide (sõltumata sellest, millise keskkonna kaudu toimub noore ja spetsialisti kokkupuude) oskus taastava õiguse praktikat enda töö kontekstis väärtustada, mõtestada ja taastava õiguse praktikaid rakendada (Hopkins, 2015).

Tabel 2. Taastava õiguse võimalikud toimealad Eestis (Taastava õiguse kontseptsioon; Sotsiaalkindlustusamet)

Haridusvaldkond	Koolides, lasteaedades jt haridusasutustes saab kasutada taastaval õigusel põhinevat mõtteviisi ja meetodeid, õpetades seeläbi lastele konfliktilahenduse oskuseid.
Noorsootöö	Noorsootöötajad kui konfliktivahendajad. Taastava õiguse praktikaid rakendavad noortekeskused.
Sotsiaalhoolekanne	Taastava õiguse kasutamine heaoluteenuste pakkumisel, hoolekandeesutustes ette tulevate konfliktide ennetamisel ja lahendamisel.
Tervishoid	Meetodite kasutamine tervishoiusüsteemis (nt konfliktide lahendamisel, patsientide rahulolu tagamisel).
Lastekaitse	Taastava õiguse põhimõtete ja meetodite läbiv kasutamine töös laste ja vanematega.

Sport	Taastava õiguse põhimõtete ja meetodite läbiv kasutamine (treenerid ja tugipersonal).
Ohvriabi	Ohvriabitöötajad saavad soovitada klientidele taastava õiguse meetodeid/ lähenemisi, kui see sobilik on. Ohvriabitöötajad on ise ka lepitajad lepitusmenetluse raames ning neid on võimalik kaasata taastava õiguse protsessis või selle järel osapoolte tugiisikutena.
Politsei	Taastava õiguse meetodite ja põhimõtete läbiv kasutamine igapäevatoos sh kogukondlikele konfliktidele ja kuriteotunnustele mittevastavatele rikkumistele reageerimisel.
Prokuratuur	Taastaval õigusel põhinevate meetodite kasutamine nii menetluse alternatiivina (lepitusmenetlus) kui ka paralleelse teenusena menetluse ajal.
Kriminaalkohus	Kohtunik saab soovitada kannatanule ja õigusrikkujale taastavat õigust, seda nii kohtuprotsessi ajal kui selle järel.
Tsiviilkohus	Kompromisside ja kokkulepete tegemine lähtuvalt taastava õiguse põhimõtetest. Konflikti osapooltele taastava õiguse soovitamine nii kohtuprotsessi ajal kui selle järel.
Täitemenetlus	Kohtutäiturid saavad kasutada taastaval õigusel põhinevaid meetodeid või suunata osapooli konfliktivahendusse, et soodustada määratud kohustustest kinnipidamist.
Juristid ja advokaadid	Taastava õiguse meetodite ja põhimõtete läbiv kasutamine igapäevatoos ja teavitustegevuses (oluline roll teavitustöö tegemisel ja veendumisel, et juhul kui nende klient osaleb taastavas õiguses, siis teeb ta seda vabatahtlikult).
Kriminaalhooldus	Kriminaalhooldusametnikud, eelkõige noorteüksuses, saavad suunata hooldusaluseid vastavalt vajadusele taastava õiguse teenustele ja kasutada taastava õiguse meetodeid igapäevatoos.
Vanglad	Taastava õiguse meetodite ja põhimõtete läbiv kasutamine vanglateskkonnas, eelkõige noorteüksuses. Kannatanu

	kahjude heastamine enne vanglast vabanemist või kogukonda naasmisel.
--	--

Taastava õiguse teenuse kvaliteedi hindamine

Teenuse kvaliteedi hindamisel on oluline eristada lepitusmenetlust konfliktivahendusest - mõlemate eest vastutab küll Sotsiaalministeerium ent lepitusmenetluse raames kahtlustatavale seatud tingimuste täitmist monitorib Ohvriabi ning konfliktivahenduse lahenduskokkulepete elluviimist kontrollib teenusele suunaja.

Konfliktivahenduses viib taastava õiguse teenuse kvaliteedi hindamist viib läbi SKA kasutades selleks tagasisideküsitlusi, kus teenusel osalenu peegeldab teenusel osalemise kogemust. Lepitusmenetluses kontrollitakse kuni 6 kuu möödudes (täpse aja määrab prokuratuur), kas kahtlustatavale seatud tingimusi on täidetud. Teenusele suunajate ja rakendajate arusaam teenuse rakendamise kvaliteedi kohta on aga otseselt seotud nende enda peegeldusega teenusel osalenud osapoolte (eelkõige kannatanu) rahulolust. See aga on tunnetuslik ning dokumentatsioon sellise kaardistuse osas puudub. Suunajate ja rakendajate arusaam nende enda rolli täitmise kvaliteedist on otseselt seotud nende ettevalmistusega teenuse rakendamist analüüsida (ehk professionaalse taastava õiguse teemalise väljaõppega).

Seega võib Eestis taastava õiguse teenuse rakendamise tulemuslikkuse aluseks pidada kriminaalõigussüsteemi kaudu taastava õiguse teenusel osalenud osapoolte tagasisideküsimustikke e 6 kuu järgset kokkulepete täitmist ja konfliktivahenduse lahenduskokkulepete elluviimist.

Taastavate põhimõtete kasutamist ennetustegevuse kontekstis on aga keeruline riiklikult hinnata, sest rakendamise kvaliteet on otseselt seotud taastavaid põhimõtteid rakendavate spetsialistide isikliku võimekusega enda taastava õiguse põhimõttel rajanevat sekkumist hinnata. Kuna rakendajate profiil ning väljaõpe on erinev, puuduvad tulemuslikkuse hindamiseks ühtsed juhised ja ettevalmistus.

1.3. Taastav õigus noorsootöö kontekstis

Noorsootöö on noortele ehk 7–26-aastasele isikule tingimuste loomine mitmekülgselt arenguks, mis võimaldab neil vaba tahte alusel perekonna-, tasemeharidus- ja tööväliselt

tegutseda (Haridus- ja Teadusministeerium). Noorsootöö rakendamine on osa riiklikust noortepoliitikast, mille toimealad on lisaks noorsootööle ka tööhõive-, sotsiaal-, tervise-, pere-, kultuuri- ja kuriteoennetuspoliitika- seega on Eesti riik võtnud suuna, kus igas valdkonnas tehtud otsused, mis noorte elusid puudutavad, toimiksid sünergias ja toetaksid noore kui terviku arengut, mitte ei piirduks ühe valdkonna või asutuse raamidega (Haridus- ja Teadusministeerium, Noortevaldkonna arengukava 2014-2020, Noortevaldkonna arengukava aastateks 2021-2035). Kui noorsootöö rakendamine on peamiselt kohaliku omavalitsuse ülesanne, siis riiklikul tasandil antakse suunad üldiste noorsootööd mõjutavate poliitikate kujundamiseks, võttes arvesse nii Euroopa Liidu tasandi kui ka Euroopa Nõukogu suuniseid (nt Euroopa Liidu Noortestrategia 2019- 2027, Euroopa harta kohaliku noorsootöö kohta), mille konkreetseteks fookusteks lisaks ühtsele noortepoliitikale on ka noorte kaasamine ning neile osalusvõimaluste pakkumine.

Ühtse noortepoliitika st noori puudutavate valdkondadeülese koostöö efektiivse rakendamise aluseks on riiklikul tasandil ühiste eesmärkide ning valdkondadevaheliste seoste fikseerimine riiklikes arengukavades ning muudes strategiadokumentides.

Valdkondadevahelises koostöös tõhusa ennetustegevuse soodustamiseks loodi 2020. aastal ka toonase noortevaldkonna arengukava eesmärkide täitmise toetamiseks Noortevaldkonna programm aastateks 2020-2023, kus meetmete eesmärgiks seati noorte tõrjutusriski vähendamine (Noortevaldkonna programmi 2020...). Noortevaldkonnaga seotud peamise probleemina tuuakse dokumendis välja, et noorte kaasamine ühiskonda ja otsustesse ei ole küllalt mitmekesine - selleks pole piisavalt noortepäraseid võimalusi ning noored ei saa piisavalt varakult kogemusi kogukonnas kaasarääkimiseks, oma hääle kuuldavaks tegemiseks, koostöös lahenduste leidmiseks ja ühistegevuseks (Noortevaldkonna programmi 2020...). Eeltoodud programmis toodi ühe rakendamist toetava poliitikainstrumendina välja Siseministeeriumi Siseturvalisuse arengukavaga 2015-2020, mille raames rakendati programmi „Turvalised kogukonnad“. Konkreetselt ennetusele ja riskinoortele keskendus programmi „Turvalised kogukonnad“ tegevussuund „Ohtude, süütegude ja õnnetuste ennetamine“ (Siseturvalisuse arengutava). Dokumendis märgitakse programmi kaasvastutajatena ka nt Justiitsministeerium, Sotsiaalministeerium ja Haridus- ja Teadusministeerium. Seega, kui noorsootöötajate käsitlemine otseselt taastava õigusega seotud ennetustegevuse kontekstis on tugevamalt päevakorda tõusnud alles viimastel aastatel (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021), on riskikäitumise ennetamine olnud valdkondade üleseks eesmärgiks juba varasemalt.

Taastaval õigusel ja noorsootööl on ühine väärtusruum- noorsootöötaja kutse-eesitika kohaselt suhtutakse noortesse kui võrdväärtusesse partneritesse mistahes olukordade lahendamisel või protsesside väljatöötamisel (Kutse-eesitika noorsootöös). Kutse-eesitika rakendamist käsitletakse ka noorsootöötajate kõikide tasemetel kutsestandardites (Noorsootöötaja kutse; tasemed 4,6 ja 7). Noorsootöö väärtustab iga noort ning tema kaasatust ja osalust otsustes, mis noore elu otseselt või kaudselt puudutavad. Oluline on võrdväärne ligipääs informatsioonile ja austav kohtlemine (taastava õiguse kontekstis konfliktis osalenud osapooltega neutraalse suhtumise ja lahenduseks vastava keskkonna loomine), mõlemal juhul on fookuses selgitamine, põhjendamine, vajaduste määratlemine, individuaalsusega arvestamine, sellest lugupidamine ja mõistmise soodustamine.

Seda, et kattuvast väärtussüsteemist tulenevalt on noorsootöö valdkond keskkonnaks, kus on taastavat õigust hõlbus kasutada, kinnitab ka Justiitsministeerium, fikseerides, et taastava õiguse üheks rakendusala on noorsootöö, jättes siinkohal fookusesse taastava õiguse rakendamise just ennetustegevuse kontekstis - taastava õiguse kasutamine olukorras, kus süüteo toimepanija suhtes pole veel alustatud kriminaalmenetlust. Sellised juhtumid jäävadki eelkõige just erinevatesse noorsootööasutustesse (Noorsootööseaduse kohaselt ministeeriumi hallatav riigiasutus, valla või linna ametiasutus, valla või linna ametiasutuse hallatav asutus, eraõiguslik juriidiline isik või eraõigusliku juriidilise isiku ettevõtte, mille põhitegevuseks on noorsootöö korraldamine) ning seega ka spetsialistide pädevusse, kes vastavates asutustes töötavad.

Seega - kui eeltoodud asutustes pannakse noorte poolt toime teod, millest hilisemas faasis prokuratuuri jõudes võivad kujuneda süüteod, lasub rahumeelse konfliktivahenduse läbiviimise oskus ja sellest tulenevalt ühiskondlik surve ja vastutus noortega seotud asutustes töötavatel spetsialistidel. Õigeaegse ja oskusliku sekkumise tagajärjel saaks oluliselt vähendada noorte õigusrikkujatega seotud kriminaalmenetlusi, suurendada noorte rahumeelse konfliktide lahendamise oskuseid vähendades samade isikute poolte toimepandud sarnasesisulisi õigusrikkumisi (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021).

Taastava õiguse ja noorsootöö olemused on praktilist laadi - protsessis osalemine annab osalejatele reaalse kogemuse lugupidavast ja oskuslikust konfliktisituatsiooni lahendamisest. Riskiohus noorte sihtgrupi puhul on taastav õigus meetodiks, mis toimib lisaks konkreetse probleemi lahendamisele ka oskuste loomisega, mis tulevikus soodustavad lugupidavat ja oskuslikku konfliktilahendust. Protsessi käigus omandatakse kogemused, mis aitavad oluliselt

kaasa sotsiaalsete oskuste kasvule ning praktiliste oskuste kinnistamisele, mis on edasiste süütegude vältimise ennetamise aluseks. Taastav õigus pakub ka võimaluse taasühiskonnastamiseks, võimaldades heastamist, vastastikust mõistmist ja soodustab kuritegevusest hoidumist (CM/Rec(2018)8).

Võttes arvesse, et ka noorte vaimse terviseiga seotud väljakutsed on viimase kümnendi suurimad ning vaimsed väljakutsed võivad soodustada konfliktset käitumist, on eriti oluline tõmmata tähelepanu noorsootöö ja taastava õiguse ühisosale (Vaimse tervise roheline...). Just noorsootöö on valdkond, mis omab otsest kokkupuudet noortega ning jõuab noorteni enne, kui potentsiaalne riskikäitumine realiseerub. Eeltoodust tulenevalt on taastava õiguse lähenemisviis ja praktikad laiendatavad noorsootööle.

Kitsaskohad

Riiklikul tasandil märgitakse noortega seotud ennetustegevuse kontekstis erinevate valdkondade ühisosa ja koostöö potentsiaal. Väärtuspõhiselt võiksid taastava õiguse põhimõtted olla käsitletud tänaste rakenduskõrgharidust pakkuvate noorsootöötajaid ettevalmistavates riiklikes õppekavades (Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, Tartu Ülikooli Narva Kolledž ja Tallinna Ülikool). Ometi pole taastava õiguse teema õppekavade ega õpiväljundite kirjeldustes eraldi välja toodud. Seega on täna tekkinud olukord, kus 1. noorsootöötajad on küll lisandunud taastava õiguse rakendamise võrgustikku, 2. neid nähakse oluliste koostööpartneritena taastavate praktikate rakendamisel kuid **taastavat õigust ei käsitleta Eestis noorsootöötajate erialase rakendusliku kõrghariduse väljaõppe osana.**

Lisaks - lähtudes Taastava õiguse kontseptsioonist on koolidesse ja huviringidesse jõudnud ka koolilepitus, mis tähendab, et õpilased on üha enam kokku puutumas taastavate praktikate rakendamisega.

Kitsaskohaks on seega noorsootöötajate väljaõppest täna puuduv osa, mis viiks tulevasi noortega töötavaid spetsialiste kurssi kas taastava õiguse olemuse või vähemalt olemasoluga. Kui noorsootöötajatel oleks vähemalt teadlikkus taastava õiguse teenuse olemasolust, saaksid nad rohkem noori taastavate põhimõtetega kokku viia. Kui noortega töötavate spetsialistide ettevalmistuses pöörata konkreetset tähelepanu taastava õiguse temaatikale, oleks taastava õiguse põhimõtteid osutavate teadlike spetsialistide arvukus suurem suutes seeläbi

efektiivsemalt ja kiiremas ajaraamis rahuldada vajadust, mis ennetustegevuse kontekstis või kriminaalõigussüsteemis arvele võetud noorte õigusrikkujate puhul taastava õiguse teenuse järele on.

Sõltuvalt sellest, et noorsootöö ja taastava õiguse valdkondadel on väärtuspõhine ühisosa, saab eeldada, et kui noorsootöötajad oleksid tänasest teadlikumad taastava õiguse olemusest ja olemasolust, suureneks ka noorsootöötajate osakaal taastava õigusega seotud täiendõppes ja seeläbi suureneks spetsialistide arv, kes on pädevad taastava õiguse praktikaid rakendama nii teenuspõhiselt (SKA kaudu) kui ka ennetustegevuse kontekstis taastavaid põhimõtteid rakendades nt noortekeskustes.

Taastava õiguse teemalise väljaõppe ja pädevustega spetsialistide osakaal ühiskonnas ja kitsamalt kogukondades on otseselt seotud kas nende isikliku huviga taastava õiguse teenuse laialdasema kasutamise toetamisel või tööandjate poolse suunamisega, et nende asutuses töötavad spetsialistid vastavat väljaõpet ja pädevusi omaksid. Nii, nagu on taastava õiguse teenusel osalemine vabatahtlik, on sisuliselt vabatahtlik ka taastava õiguse rakendamise võimalikes valdkondades töötavate spetsialistide professionaalne väljaõpe taastava õigusega seotud põhimõtete ja praktiliste meetodite kontekstis (juhul kui see pole osa õppekava kohustuslikust moodulist või kohustuslike täiendkoolitustega seotud osa tööandjapoolses ametijuhendis).

Kättesaadavuse suurendamine

CM/Rec(2018)8 dokument viitab eessõnas, et haavatavate või sotsiaalselt eraldatud gruppide puhul võib ülekriminaliseerimine ja karistuslike kriminaalsanktsioonide liigne kasutamine olla tugevalt kahjulik. Olgugi, et 2018. aastal viidi Eestis ellu noorte õigusrikkujate reform, toob „Noorte õigusrikkujate uuringuraport“ välja, et „*Jätkuvalt on probleemiks riskikäitumisega laste ja nende perede ennetusmeetmete ning sotsiaalprogrammide nappus ja ebaihtlane kättesaadavus Eesti eri regioonides*“ (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021). Samuti tuuakse raportis välja, et edukaks ennetustegevuseks peavad noortega kokkupuutuvad spetsialistide võrgustikud olema lisaks juhtumipõhisele infovahetusele kursis ka laiemalt laste ja noorte valdkonna arengutega (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021). Edukaks ennetustegevuse praktikaks on oluline, et nii õigusosal töötavad spetsialistid kui ka noortega kokkupuutuvad spetsialistid omaksid väljaõpet ja ülevaadet üksteise valdkondades toimuvaga (Alver, 2021). Seetõttu on oluline, et noortega töötavate spetsialistide väljaõppes käsitletaks kasvõi põgusalt teemasid,

mis on seotud õiguslaga või laiemalt ennetustegevusega. Sama tähtis on, et õigusala väljaõppes käsitletakse noorsootöö valdkonda kui olulist koostööpartnerit noorte õiguskuuleka käitumise soodustamisel või ennetustegevuse läbiviimisel.

Riiklikus kontekstis on taastava õiguse eesmärgiks anda vastutus konfliktide lahendamise eest koos vastavate oskuste kujundamisega kodanikele endile. Seetõttu koolitataksegi taastava õiguse spetsialiste, kes oleksid pädevad kogukondades taastavaid praktikaid tutvustama ja rakendama. Kuna varane märkamine ja sekkumine on eriti olulised just noorsootöö kontekstis ja töös laste ning noortega, on eriti oluline, et sellised pädevused oleksid olemas ka kohalikes noortekeskustes töötavatel noorsootöötajatel. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse poolt koostatud kaardistuse kohaselt ning Eesti Noorsootöö Keskuse (2020) andmetel on Eestis igas kohalikus omavalitsuses noortekeskus (kokku 288) ning seega ka noorsootöötaja (Eesti Noortekeskuste Hetkeseisu...). Kõikidelt noortekeskustest on kohaliku omavalitsuse hallata 70% ning 30% tegutsevad mittetulundusühingu või sihtasutusena. Võttes arvesse, et mittetulundusühinguna või sihtasutusena tegutsevad noortekeskused saavad märkimisväärse osa toimimiseks vajalikust ressursist siiski kohaliku omavalitsuse eelarvest (sest noorsootöö korraldamine on kohaliku omavalitsuse ülesanne), on kohalikul omavalitsusel otsene võimalus kujundada konkreetsetes omavalitsuses töötavate noorsootöötajate pädevuste profiili (nii värbamisel, asutuse toimimist finantseerides kui ka muul viisil täiendkoolituste läbimist soodustades).

Teadlikkus taastava õiguse olemasolust, veelgi enam – spetsialistide oskused kasvõi koolilepitust koolis, noortekeskuses või huvikoolis läbi viia omavad kõrget potentsiaali kogukondade võimestamisel ja taastava õiguse laialdasema kasutamise soodustamisel. Seetõttu on eriti oluline, et taastava õigusega seonduv oleks käsitletud noorsootöötajate erialases ettevalmistuses või vähemalt soodustatud taastava õiguse teemaliste täiendkoolituste läbimine kas kohalike omavalitsuste või tööandjate poolt.

1.4. CM/Rec(2018)8 soovitude sisu

Antud magistr töö raames uuritakse Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitude CM/Rec(2018)8 sisu rakendatavust. Oluline on märkida, et soovitud pole liikmesriikidele otseselt siduvad, küll aga võimaldab nendega arvestamine riiklikul tasandil süsteemselt käsitleda ja arendada taastava õiguse rakendamist.

CM/Rec(2018)8 dokument koosneb 67-st soovitusel, mis on jaotatud dokumendi loojate poolt vastavalt soovitusel käsitletud sisule seitsmesse kategooriasse. Autor toob iga kategooria juures välja peamised märksõnad, millele tuginedes on loodud töö kvalitatiivses osas teostatud fookusgrupi intervjuu küsimused. Olulisimate märksõnade koondamine loob aluse dokumendi (sh sisu rakendamise) struktuurseks analüüsiks.

Järgnevalt on analüüsitud kategooriate sisu ja toodud märksõnad, mis iseloomustavad kategooriates käsitletavaid soovitusi.

CM/Rec(2018)8 soovitusel I kategooria- Soovitusel kohaldamisala

Kategoorias toodud soovitusel eesmärk on julgustada liikmesriike sh kõiki liikmesriikides taastava õiguse valdkonnas tegutsevaid avalik-õiguslikke ja eraasutusi arendama ning kasutama oma kriminaalõigussüsteemis taastavat õigust ning julgustada taastava õiguse teenuseid osutavatel asutustel arendama ja kasutama uuenduslikke taastavaid käsitusi, mis võivad väljuda kriminaalmenetluse raamidest. Soovitusel kohaldamisalana tuuakse välja kõik avalik-õiguslikud ja eraasutused, mis tegutsevad kriminaalõiguse valdkonnas ja mis osalevad taastava õiguse menetluses või suunavad asju taastava õiguse menetlusse või saavad muul viisil rakendada või kohaldada taastava õiguse põhimõtteid enda töös. CM/Rec(2018)8 kohaldamisalaga seotud kategoorias käsitletud sisuliste märksõnadena toob autor välja:

- teadlikkus CM/Rec(2018)8 soovitusel;
- soovitusel rakendamine.

CM/Rec(2018)8 soovitusel II kategooria- Mõisted ja üldised tegutsemispõhimõtted

Kategoorias toodud soovitusel eesmärk on taastava õigusega seotud mõistestiku ning tegutsemispõhimõtete avamine. Antud kategooria CM/Rec(2018)8 soovitusel loob aluse, et taastava õigusega seotud soovitusel mõistetakse sõltumata rakendusala olevast liikmesriigist või rakendavast spetsialistist läbivalt ühtselt. Lisaks määratletakse kategoorias taastava õiguse rakendamisega seotud osapooled, ning rakendamise kontekst. II kategooria sisuliste märksõnadena toob autor välja:

- rakendamise viisid ja mõistekasutus;
- rakendamise partnerid ja teenuse osutamine;
- juurdepääsetavus;

- kasutamine kriminaalõigussüsteemis.

CM/Rec(2018)8 soovitude III kategooria- Taastava õiguse aluspõhimõtted

CM/Rec(2018)8 III kategoorias toodud soovitude eesmärk on taastava õigusega seotud väärtusruumi avamine - luuakse alus taastava õiguse põhimõtete rakendamiseks selliselt, et sõltumata liikmesriigist rajaneks teenuse rakendamine ühtsetel väärtustel. Kategooria fookuses on taastava õiguse kättesaadavuse olulisus ning protseduurilised eripärad, mis võivad kaasneda nii taastava õiguse riiklikul tasandil rakendamisega kui ka konkreetsete osapooltega, kes taastava õiguse protsessis osalevad.

III kategooria sisuliste märksõnadena toob autor välja:

- seotud osapooled ja aktiivne osalus;
- vabatahtlikkus ja õiglus;
- konfidentsiaalsus;
- teenuse kättesaadavus.

CM/Rec(2018)8 soovitude IV kategooria- Taastava õiguse õiguslik alus kriminaalõiguses

Soovitude kategooria on võrreldes teiste kategooriate mahtudega tagasihoidlikuks, käsitledes soovitustena vaid nelja alapunkti (võrdlevalt teine kat 10 punkti, kolmas kat 8 punkti, viies kat 11 alapunkti). Antud kategooria keskendub peamiselt kriminaalõiguse kontekstile ning taastava õiguse õiguslikule alusele ning juhib tähelepanu, et rakendamise kontekstis on tähtis konkreetse õigusliku aluse olemasolu ning tegevuskavad, mille alusel taastavat õigust liikmesriikides rakendatakse. Eraldiseisva punktina keskendutakse ka noorte kontekstile-olukordadele, kui alaealiste eestkostjad või muud asjaomased täiskasvanud on protsessi kaasatud veendumaks, et laste ja noorte õigused on kaitstud.

Kategoorias käsitletud märksõnadena toob autor välja:

- õiguslik alus ja tegevuskavad;
- asjaomaste täiskasvanute osalus alaealiseid puudutavas menetluses.

CM/Rec(2018)8 soovitude V kategooria- Kriminaalõiguse toimimine taastava õiguse suhtes

CM/Rec(2018)8 V kategooria käsitleb soovitusi, mis võiksid liikmesriikidel aidata hõlpsamalt taastavat õigust kvaliteetselt rakendada kas kriminaalmenetlusega paralleelselt või selle asemel. Konkreetset tuuakse välja soovitud juhtudeks, mil taastavat õigust kasutatakse paralleelselt kriminaalmenetlusega - võrreldes teiste kategooriatega mõjuvad soovitud konkreetsete juhustena (kasutatakse küll tingivat kõneviisi ent sõnumid on väga selged), mis reguleerivad kohtu ja taastavat õigust rakendatavate asutuste omavahelist kommunikatsiooni. Nt soovitus nr 32- „*Kui kohus suunab asja enne süüdimõistmist või karistuse määramist taastava õiguse menetlusse, peaks otsuse, kuidas jätkata pärast osapoolte vahel kokkuleppe saavutamist, tegema kohus*“. Kategoorias tähtsustatakse osapoolte kaasatuse olulisust protsessi.

Autor toob antud kategoorias käsitletud teemasid kokkuvõtivate märksõnadena välja:

- teenuse kvaliteet;
- teenuse tulemuslikkus.

CM/Rec(2018)8 soovitude VI kategooria- Taastava õiguse teenuseid osutavate asutuste toimimine

Võrreldes teiste kategooriatega on VI kategooria mahukaim, hõlmates 18 alapunkti, keskendudes nii taastava õiguse teenuseid osutavate asutuste tunnusoonte kui ka spetsialistidele, kes antud asutustes taastava õigusega seotud teenuseid rakendavad. Teenuse tulemuslikkusega seotakse lisaks väljaõppele ka spetsialistide sotsiaalsete oskuste ning isikuomaduste profiil. Eraldi tähelepanu juhitakse teenuse kvaliteedi hindamisega seotud aspektidele.

Mitmed toimimisega seotud soovitud on mõneti käsitletavad ka horisontaalsete teemadena, mis ka teistes kategooriates põgusalt kajastuvad - nt erapooletu rakendamise ja spetsialistide väljaõppe kvaliteedi olulisus – neid teemasid käsitletakse ka V kategooria all seotult teenuse kvaliteediga.

Autor toob antud kategoorias käsitletud märksõnadena välja:

- menetlus;
- väljaõpe ja täiendkoolitus.

CM/Rec(2018)8 soovitude VII kategooria- Taastava õiguse jätkuv arendamine

Ka VII kategooria käsitleb sisult mõneti horisontaalseid taastava õiguse rakendamise seotud teemasid, mis on osaliselt kajastatud ka teistes kategooriates. Üldistades tuuakse antud kategoorias välja, et jätkusuutlikkuse tagab eelnevate kategooriate kvaliteetne rakendamine ning huvi ja valmisolek taastava õiguse valdkonda rakendada- „*Taastava õiguse rakendamisel peaksid riigistruktuurid toetama ja koordineerima tegevuskavasid ja arengusuundi taastava õiguse valdkonnas sidusal ja jätkusuutlikul viisil*“.

Taaskord käsitletakse ka taastava õiguse põhimõtteid, rõhutades, et taastavat õigust on võimalik arendada vaid siis, kui seda rakendatakse lähtuvalt aluspõhimõtetest. Niipea, kui teenuse arendamisel ei järgita taastava õiguse põhimõtteid, kaob valdkonnal võimekus taastavat õigust kas kriminaalõigussüsteemis või väljaspool kriminaalõigust arendada. Rõhutatakse ka operatiivse infovahetuse ja koostöö vajalikkust kõikide asjaomaste asutuste ja asjaomaseid avalikke teenuseid osutavate asutuste vahel.

Autor toob antud kategoorias käsitletud märksõnadena välja:

- jätkusuutlikkus ja arendustegevus;
- nähtavus.

2. UURINGU METOODIKA JA TULEMUS

2.1. Uuringu metoodika

Eesmärk ja uurimisküsimused

Antud magistr töö tulemusena tekib korrastatud teadmine selle kohta, kuidas teadlikud on spetsialistid CM/Rec(2018)8 suunistest ning millisel määral suunistes käsitletud sisu enda töös noorte õigusrikkujate kontekstis rakendatakse. Fookusgrupi intervjuude käigus joonistub välja, millised sisulised kitsaskohad on seotud soovitude täiemahulise rakendamise ja sellesisuline teadmine võimaldaks täita tänaseid lünki taastava õigusega seotud poliitikate kujundajate, teenusele suunajate ja teenuse rakendajate teadlikkuses ja ettevalmistuses. Lisaks uuritakse töös, kuidas rakendatakse täna Eestis taastavat õigust ning kuidas on taastava õiguse lähenemisviis ja praktikad laiendatavad noorsootööle (sest viimastel aastatel on taastava õiguse võrgustikku lisandunud uute tulijatena ka noorsootöötajad (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021)).

Uurimisküsimused

- Millisel määral (ning teadlikkusega) rakendavad Eestis taastava õigusega seotud poliitikakujundajad, teenusele suunajad ja rakendajad CM/Rec(2018)8 soovitude sisu enda igapäevases töös sh noorte õigusrikkujate kontekstis?
- Kuidas on taastava õiguse lähenemisviis ja praktikad laiendatavad noorsootööle?

Andmete kogumine ja analüüsi meetod

Teisele uurimisküsimusele annab vastuse dokumendianalüüs, kus kõrvaltatakse taastava õigusega ning noorsootööga seotud riiklike arengu- ning alusdokumente. Teise uurimisküsimuse analüüs on teostatud peatükis 1.3.

Esimese uurimisküsimuse vastuseni jõutakse läbi kvalitatiivse uurimise, kus uuritakse struktureeritud fookusgrupi intervjuude kaudu CM/Rec(2018)8 suuniste sisu kasutamist nii taastava õigusega seotud poliitikakujundajate, taastava õiguse teenusele suunajate ja taastava õiguse praktikaid rakendavate spetsialistide hulgas. Uurimiseesmärki aitab kõige efektiivsemalt täita just kvalitatiivne meetod, sest CM/Rec(2018)8 soovitude sisu

rakendamisel võib olla kihtide kaupa fookusgrupis osalevatel spetsialistidel erinev soovitude rakendamise osakaal ja nägemus soovitude rakendamise kohta. Eeltooduga sarnastel juhtudel soovivad uurimustöös kasutada kvalitatiivset meetodit ka Sandelowski ja Barroso (2003, ref Drisko & Maschi, 2016).

Intervjuud viidi läbi ajavahemikul 21.03.2022-24.03.2022. Intervjuudes kasutati avatud küsimusi, võimaldades intervjuueeritavatel edasi anda mõttekäike ja hinnanguid. Iga fookusgrupi intervjuu kestvus oli orienteeruvalt poolteist tundi ning kõikidel juhtudel viidi intervjuud viidi läbi kasutades Zoom keskkonda. Kõikide intervjuude audiovisuaalne materjal salvestati ning transkribeeriti kasutades Tallinna Tehnikaülikooli Küberneetika Instituudi foneetika- ja kõnetehnoloogia laboris väljatöötatud tehnoloogiat (Alumäe, Tilk & Ullah, 2018).

Valim on koostatud mitmetasandiliselt koostöös Eestis taastava õiguse rakendamisega seotud ekspertidega, kelle ettepanekul moodustati kihtvalim jaotades Eestis taastava õiguse valdkonnaga seotud spetsialistid kolmeks alagrupiks: taastava õigusega seotud poliitikakujundajad, teenusele suunajad ja teenuse otsesed rakendajad. Seejärel leiti ettekavatsetud valimi moodustamise meetodikat kasutades igast kihist representatiivsed intervjuueeritavad. Ettekavatsetud ehk eesmärgist lähtuva valiku aluseks oli lisaks kvalitatiivse uurimuse läbiviimise teooriale ka autori ning valdkondlike ekspertidena töö juhendajate eeldus, et eraldiseisvalt poliitikakujundajate, teenusele suunajate ja rakendajate vaate analüüsimine loob suurema tõenäosuse püstitatud uurimisküsimustele kvaliteetse vastuse leidmiseks. Lisaks võimaldab kihtvalimi meetod tekitada grupid, kus intervjuueeritavate kokkupuude uuritava teemaga on sarnases vormis (Õunapuu, 2012).

Järgnevalt on toodud valimisse kuulunud e fookusgrupi intervjuul osalenud taastava õiguse rakendamisega seotud spetsialistide koosseis. Poliitikakujundajate intervjuus osales neli isikut, taastava õiguse teenusele suunajate intervjuus viis spetsialisti ja otseste rakendajate intervjuus viis spetsialisti. Intervjuude ajalise pikkuse ja osalejate arvu määramisel lähtuti sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaasi soovitudest (Vihalemm 2014).

Poliitikakujundajad:

- Justiitsministeeriumi esindaja;
- Sotsiaalministeeriumi esindaja;

- Siseministeeriumi esindaja;
- Haridus- ja Teadusministeeriumi esindaja.

Taastava õiguse teenusele suunajateks on käesoleva töö kontekstis spetsialistid, kes mistahes noorte õigusrikkujate kontekstis tekkinud süüteoga kokkupuutes omavad teadmiseid pakkuda kriminaalmenetlusega paralleelselt või kriminaalmenetluse alternatiivina taastava õiguse praktikaid. Samuti peeti valikul oluliseks, et spetsialistidel oleks arusaam noorsootööst ja kokkupuude noorsootööga.

Taastava õiguse teenusele suunajad

- lastekaitse spetsialist;
- abiprokurör;
- üleminspektor;
- noorsootöötaja;
- piirkonnapolitseinik noorsoopolitseiniku ülesannetes.

Taastava õiguse rakendajate intervjuu viiakse läbi taastava õiguse vabatahtlike lepitajate ja konfliktivahendajatega, kes sarnaselt teenusele suunajatega omasid teadlikkust noorsootöö olemusest.

Küsitluskava loomise meetodika

Kuna uurimiseesmärk on otseselt seotud CM/Rec(2018)8 soovitustega, võeti fookusgruppide intervjuude küsimuste moodustamise aluseks Ministrite Komitee poolt paika pandud CM/Rec(2018)8 soovituste struktuur (CM/Rec(2018)8 soovituste dokument on jaotatud seitsmesse kategooriasse). Võttes arvesse kategooriates käsitletud soovituste sisu, loodi intervjuud ettevalmistaval perioodil kategooriates käsitletud sisuliste teemade alusel märksõnad. Fookusgruppide intervjuude küsimuste sõnastamisel võeti arvesse eeltoodud märksõnu- st vormistati küsimused, mis oleksid seotud antud märksõnadega. CM/Rec(2018)8 soovituste struktuuri ja sisu on detailsemalt käsitletud peatükis 1.4.

2.2. Intervjuude analüüs

Kvalitatiivse uurimustöö raames läbi viidud kolme fookusgrupi intervjuud analüüsitakse vastavalt CM/Rec(2018)8 soovitude struktuurile. Küsitluskava loomise meetodika kindlustab, et fookusgruppides esitatud küsimuste vastused on hilisemalt võimalik analüüsida CM/Rec(2018)8 soovitude kategooriate kaupa ning teha järeldusi konkreetse kategooria rakendumise osas Eesti kontekstis. Ühtlasi võimaldab see konkreetsetest kategooriatest lähtudes teha ettepanekuid taastava õiguse poliitikate kujundamise kohta.

Intervjuude analüüsi tulemusena selgub, millisel määral lähtutakse **CM/Rec(2018)8** soovitude sisust ja põhimõtetest igapäevatoös taastava õiguse praktikat noorte õigusrikkujate kontekstis rakendades.

Vastavalt konfidentsiaalsuse kokkuleppele ei avalikustata töös intervjuueeritavate nimesid ega otseseid tööandjaid. Arvestades valimi väiksust (nt poliitika kujundamise tasandil on taastava õigusega seotud loetud spetsialistid) ei lisatud tööle fookusgrupi intervjuude transkriptsioone. Küll aga on analüüsi illustreeritud fookusgruppide intervjuudes toodud kommentaaride ja mõttekäikudega, kus tuuakse välja intervjuueeritavate grupp (kiht).

Fookusgruppide intervjuude salvestatud videofailid ja transkriptsioonid on töö autori valdustes.

Uuringu tulemuste kirjeldamise struktuuri aluseks on võetud kategooriad ja märksõnad, mis põhinevad CM/Rec(2018)8 soovitude dokumendis käsitletud teemadele (vastavalt ptk 1.4.). Analüüsi fookuses on konkreetse kategooria sisu rakendumine intervjuueeritavate igapäevatoös ja praktikas.

I kategooria- soovitude kohaldamisala

Antud kategooria käsitlemisel ei seatud fookust otseselt noorte õigusrikkujate kontekstile, sest soovitud kohaldamisala on vanusegruppide lõikes universaalne.

Alustuseks kaardistas autor, kuidas taastava õigusega seotud teenusele suunajad, rakendajad ja poliitikakujundajad mõtestavad enda jaoks taastavat õigust.

Intervjuueeritavad fookusgrupid mõtestasid taastavat õigust eelkõige kui mõttelaadi, mille keskmeks on tekitatud kahju heastamine (väärtustele põhinevale mõttelaadile või -muustrile viitasid või avaldasid muul moel mõttekäigule toetust kõik respondendid).

„Minu jaoks on taastav õigus selline viis läheneda konfliktidele, õigusrikkumistele, kus on aktiivselt kaasatud kõik osapooled.“ (Poliitikakujundaja)

„Minu jaoks on ka see selline mõtteviis ja siis juba nagu tekkinud kahju heastamine.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Mina näen seda taastavat õigust pigem katsena või püüdena vabaneda sellisest varakristlikust absoluutlikust karistusteorias, mis väidab seda, et igale kannatuse tekitamisele peab järgnema kannatus.“ (Poliitikakujundaja)

„Taastav õigus on mõttelaad, mille „usku ollakse“/.../ Ma olen taastava õiguse usku- üdini!“ (Taastava õiguse rakendaja)

Olulise märksõnana kerkis arutelus välja ka konfliktis osalenud osapoolte võrdse kohtlemise ja tunnetest rääkimise olulisus, mis võib endaga kaasa tuua olukorra, kus osapoolte rollid - süüteo toimepanija ja ohver võivad protsessis kohad vahetada. See näitab, et taastava õiguse oluliselt tugevuseks on konfliktist just arutelu tulemusena tekkiv arusaam tekkinud olukorrast, mis omakorda aitab kaasa konflikti edukale lahendamisele kõikide osapoolte jaoks.

„Tihtilugu ongi just see, et miks nad jõuavad meie lauda - prokurör näeb, et seal tegelikult võib olla nii, et asi ei ole nii, nagu ta paberil on, vaid seal on tegelikult lugu taga, et see kahtlustatav võib olla tegelikult ohver.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Teadlikkus CM/Rec(2018)8 soovitudest

Konkreetselt oli CM/Rec(2018)8 dokumendiga kokku puutunud vaid 2 osalejat kõikidest fookusgruppides osalenud spetsialistidest (14) ent oluliselt suurem oli teadlikkus dokumendi sisulistest aspektidest, kus mitte ühegi edasise kategooriaga seotud küsimuste osas ei tekkinud olukorda, kus intervjueeritavad poleks kategooria sisuga kursis. Seega toimub täna CM/Rec(2018)8 soovitude sisu rakendamine peamiselt mitteteadlikult, kus sisuliselt rakendatakse põhimõtteid igapäevase töö osana ent seda otseselt CM/Rec(2018)8 soovitudestega seostamata. Pigem kasutatakse igapäevatoos muid erialaga seonduvaid arengu- ja raamdokumente ning taastava õiguse põhimõtteid rakendatakse lähtuvalt väärtushinnangutest ja varasemast praktilisest kogemusest, mis on taastava õigusega kokkupuutel tekkinud. Edasiselt küsis autor seoses CM/Rec(2018)8 soovitude dokumendi kasutamisega spetsialisti igapäevases töös:

„Dokumendist, mida Sa mainisid praegu, ma ei tea mitte midagi. Ja olles ainult läbinud selle taastava õiguse vahendaja koolituse, et siis ma isegi ei mäleta, kas meile mõnda dokumenti ka nii-öelda tutvustati.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Lähtun täiesti teistsugustest dokumentidest, kui üldse.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Soovituste rakendamine

Küll aga toodi taastava õiguse rakendamisega seotult intervjuude käigus välja järgmised juriidilised raamistikud: Isikuandmete kaitse seadus, ÜRO Lapse Õiguste Konventsioon, Kriminaalmenetluse seaduslik, Siseturvalisuse arengukava, Veneetsia deklaratsioon¹, Kriminaalpoliitika põhialused 2030. Lisandus peegeldusi, kus taastavat õigust nähakse meetodina, mida on võimalik kasutada sõltumata konkreetsest valdkonnast ja juriidilisest raamistikust. Seega on tänastel taastava õigusega seotud spetsialistidel tunnetus, et taastava õiguse põhimõtteid saab sõltumata valdkonnast konfliktijärgselt osapoolte lepitamiseks rakendada - oluline on aga otsese rakendaja professionaalsus taastava õiguse praktikate rakendamisel ning mitte kõik taastava õiguse rakendajad ei rakenda põhimõtteid professionaalselt. **Spetsialisti oskuste kvaliteet taastavate praktikate rakendamisel on otseses seoses tulemuste kvaliteediga.**

„Mul on kaasvahendajaks küll neid, keda ma vaatan suurte silmadega, mõtlen, et Issand Jumal, Sa näed ja Sa ei mürista!“ (Taastava õiguse rakendaja)

Kokkuvõtvalt mõtestavad taastava õigusega seotud spetsialistid taastavat õigust väärtuspõhises kontekstis, mille kaudu lahendatakse või ennetatakse konflikte osapooli kaasates ja neid sildistamata. Lõpptulemusest olulisemaks peetakse taastava õiguse rakendamise protsessi. Teadlikkus CM/Rec(2018)8 soovitude dokumendist on aga Eestis taastava õigusega seotud ning fookusgruppides osalenud poliitikakujundajate, teenusele suunajate ja rakendajate hulgas vähene ent see ei tähenda, et soovitusdokumendi sisu ei leiaks rakendust. Lisaks selgus, et taastava õigusega seotud spetsialistid kasutavad enda igapäevases töös peamiselt nende igapäevase töövaldkonnaga seotud juriidilisi raamistikke- eeltoodut saab aga käsitleda taastava õiguse põhimõtete rakendamise tugevusena, sest põhimõtteid on sõltumata konkreetsest valdkonnast võimalik kasutada konfliktide edukaks lahendamiseks ja/ või valdkondadeüleseks ennetustegevuseks. Seega saab väita, et taastava õiguse kohaldamisala Eestis (laiendades

¹ <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79>

fookusgruppides osalenute tööandjaid taastava õiguse valdkonnas tegutsevate avalik-õiguslikele ja eraasutustele) vastab CM/Rec(2018)8 soovitusel toodud eesmärkidele, sest taastavaid käsitusi kasutatakse ka raamides, mis väljuvad kriminaalmenetluse raamidest. Küll aga on teadlikkus konkreetsest dokumendist madal.

II kategooria- mõisted ja üldised tegutsemispõhimõtted

Rakendamise viisid ja mõistekasutus

Intervjuude käigus ei tekkinud grupisiseseid suhtlustõkkeid või vajadusi täpsustusteks, mis oleksid tingitud erinevast taastava õigusega seotud mõiste kasutusest. Intervjuude tulemusena selgus, et fookusgrupis osalenud spetsialistid näevad taastavat õigust protsessina, mis võimaldab süüteo tulemusel kannatada saanud ja selle kahju eest vastutaval osapoolel vaba tahte alusel osaleda süüteost tingitud probleemide lahendamisel. Kuna taastava õiguse rakendamise viisid on otseselt seotud ka väärtuste loomisega, uuris autor, milliseid väärtuseid intervjuueeritavate arvates loob taastava õiguse kasutamine noorte õigusrikkujate kontekstis. Intervjuudest selgus, et eelkõige loob väärtust osapoolte aktiivne kaasatus süüteo lahendamisesse, teise osapoolte kuulamine ja laiemalt inimõiguste austamine.

„Et lapsel on õigus oma arvamusele ja õigus seda arvamust ka välja öelda. Ja ta peab saama olla ära kuulatud.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Ma arvan, et see annab ikkagi võimaluse noortele uuesti alustada ja õppida tulevikus toime tulema ja probleemidega tegelema.“ (Teenusele suunaja)

„Üha enam on ühiskonnas näha, et ka väga keerulistes situatsioonides suudetakse käed kabuurist eemal hoida ja toimetada ikkagi suhtlemisoskustega musta vöö tasemel ja mõistes kõiki osapooli. Et, seda paremini lahenevad ka need nii-öelda olmelised teemad ära. Devalveerub igasuguse jõu ja vägivalla kasutamine. Ja see on minu arust üks kõige suurem väärtus, mis sellel on.“ (Poliitikakujundaja)

Küll aga pälvis autori tähelepanu, et intervjuude käigus rõhutati lisaks dialoogi olulisusele korduvalt ka taastava õiguse protsessis osalemise vabatahtlikkuse olulisust. Teisalt toodi välja, et just vabatahtlikkus on see, millega kaasneb tänases rakendamise kontekstis ka väljakutseid-kuidas olla kindel, et taastava õiguse protsessi astuvad osapooled saavad teenusest ühtselt aru ning on protsessis osalemas vaba tahte alusel?

Kitsaskohad joonistuvad välja ka kooli kontekstis, kus taastavat õigust rakendatakse ennetustegevusena (koolilepitus) ning vahel ka täiskasvanute poolt, kes pole saanud otsest taastava õigusega seotud professionaalset väljaõpet. Koolikeskkonnas potentsiaalselt esilekerkivatele kitsaskohtadele viitasid eelkõige teenuse rakendajad (olles eeltoodud olukordadega otseselt kokku puutunud):

„Laps ei teagi, miks ta siin on, mis toimuma hakkab ja siis see ju ei tööta, et ta ei tea, mis asi see on.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Lisaks viidati rakendamise kontekstis ka sellele, kuivõrd olulise tähtsusega on taastava õiguse rakendamisele eelnev **teavitustöö**. Kui minnakse teenust ettenähtud ajaraamis osutama, on võtmetähtsusega just osapooltega tehtud eeltöö sh selgitustöö selle kohta, mis edasiselt saama hakkab.

„Et sa ei saa minna lihtsalt niimoodi, et nüüd kaks võõrast inimest tulid ja lahendavad siis pooleteise tunniga probleemi ära. Et see ei tööta, kui eelnev töö on tegemata.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Kui rakendajad ja teenusele suunajad sidusid protsessis vabatahtlikku osalemist eduka rakendamisega, siis poliitikakujundajate arutelus ei pööratud sellele kõrgendatud tähelepanu- ilmselt seetõttu, et vabatahtlikku osalust peetakse sel tasandil iseenesestmõistetavaks. Poliitikakujundajad tähtsustasid, et taastava õiguse protsessis osalevad osapooled protsessi käigus positiivselt arenevad ning, et kannatanud osapool saab võimaluse ennast avada. Seega loob taastava õiguse põhimõtete kasutamine väärtust sõltumata otsesest juhtumi lõpptulemusest. Intervjuudes osalenud spetsialistid ei näinud taastava õiguse rakendamisele Eestis teisi alternatiive- pigem nähti, et taastava õiguse põhimõtteid tuleks tänasest veelgi intensiivsemalt kasutada.

„Kui alternatiividest rääkida, siis ausalt öeldes kui vähegi maailmas ringi vaadata või ka teaduskirjanduses, siis ega ei ole ühtegi alternatiivi. Et mulle tundub, et see on nagu selline kogu selle valdkonna nagu tippeadmine, tipphoiak, mida me oleme suutnud siin kontsentreerida välja.“ (Poliitikakujundaja)

„Seda võiks palju rohkem veelgi olla ennetustegevuse kontekstis koolides, noortekeskustes.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Mina arvan küll, et see tuleb nakkusena nooremale põlvkonnale sisse süstida, praegu nii omaseks teha, noortega suurt tööd teha, et nad võtaksid selle omaks, et ükskord nad oma lapsi hakkaksid juba selles vaimus kasvatama.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Rakendamise partnerid ja teenuse osutamine

Lähtuvalt CM/Rec(2018)8 soovitustest tuleks taastavaid põhimõtteid ja käsitlusi rakendada nii kriminaalõigussüsteemis kui ka kriminaalõigussüsteemi väliselt. Et järeldada, millises vormis leiavad eeltoodud soovitused rakendust Eestis noorte õigusrikkujate puhul, uuris autor teenuse osutamise kontekstis fookusgruppides osalenud spetsialistide igapäevaste koostööpartnerite võrgustikku kuuluvaid spetsialiste ja asutusi. Koostööpartneritena toodi välja nii kriminaalõigussüsteemi kui ka -süsteemiväliseid asutusi ja spetsialiste. Küll aga nimetati rakendusliku tasandiga seotud fookusgruppides koostööpartneritena pigem spetsialiste kui asutusi- nt lapsevanemad, õpetajad, treenerid, (tänava)noorsootöötajad, lastekaitse spetsialistid, prokurörid, teised kohaliku omavalitsuse ametnikud. Poliitikakujundamise tasandil võeti partnerite nimetamisel aluseks eelkõige asutused- nt SKA, kohtud, vanglad, haridusasutused, kinnised lasteasutused.

Samuti olid fookusgruppidesse kuuluvad spetsialistid teadlikud, et taastavat õigust saab rakendada kriminaalmenetluse mistahes etapis, viidates, et nad pole kokku puutunud olukorraga, kus taastava õiguse rakendamine ei tooks positiivsemat tulemust (võrreldes konfliktile eelnenud olukorra või konfliktiolukorraga).

Juurdepääs teenusele

Fookusgruppidest selgus, et suurimaks kitsaskohaks, mis takistab juurdepääsu teenusele sh teenuse laialdasemat kasutamist, on taastava õiguse meetodite või põhimõtetega kursis olevate spetsialistide ülekoormus ning teisalt vähene teadlikkus taastava õiguse teema kohta nende spetsialistide hulgas, kes võiksid ennetustegevuse kontekstis taastavaid praktikaid rakendada. Kui rakendustasandil nähti probleemi pigem tehnilises kontekstis (pikad tööpäevad, suur töökoormus), siis poliitikakujundamise tasandil arutleti igauhe isiklikust vastutusest läbipõlemise vältimisel. Praktiliselt taastava õigusega seotud spetsialistid justkui ootaksid tööandjate/ asutuste poolt lahendusi, mis kas suurendaks vastava väljaõppega spetsialistide

arvu või vähendaks nende töökoormust. Noorte õigusrikkujate kontekstis on spetsialistide ülekoormus otseselt seotud ka teenuse rakendamise ajaraamiga- vähe spetsialiste, pikk ooteaeg.

„Järjekorrad on nii pikad või ei võetagi järjekorda enam ja öeldakse, et ressursi ei ole ja siis see nihkub kuu, kaks kuud.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Kui töökoormus oleks väiksem, oleks võimalik ka juhtumipõhiselt rohkem aega võtta ja lahendamisega süvitsi minna. Seda seost nähakse ka poliitikakujundamise tasandil.

„Taastav õigus kindlasti pole kiire lahendus.../. Need vestlused ongi sellised kahe-kolme tunnised.../. Mida rohkem seal nagu taustal on seda lugu, seda sügavamale sa lähed, seda rohkem see võtab aega.“ (Poliitikakujundaja)

Intervjuudest tuleb selgelt välja, et tänased rakendajad on ülekoormatud ning näevad, et vajadus nende poolt osutatava teenuse järgi on kõrge. Samuti viidatakse, et kui oleks rohkem ajalist ressursi, saaks protsessidega veelgi rohkem sügavuti minna. On tähtis, et noorte õigusrikkujate kontekstis on taastav õigus see teenus, kus noor tunneb, et tema jaoks võetakse aega. Tegemist võib olla olukorraga, kus noor esmakordselt kogeb, et teda kuulatakse, tema arvamus on austatud. Et tugevdada teenuse ja laiemalt taastava õigusega seotud põhimõtete rakendamist Eestis, on oluline taastava õiguse põhimõtete rakendamise seotud teadmise jõudmine laiemas sihtgrupini ning, et senisest kõrgemalt oleks tähtsustatud teenuse rakendamise või taastava õiguse põhimõtete rakendamise seotud ajaplaneerimise ning enda vaimse tervise eest vastutuse võtmise aspekt.

Teavitustöö võiks väljuda veelgi jõulisemalt tänastest piiridest - tuues teadlikkuse kanalitesse, mille kaudu info jõuab lisaks spetsialistidele (nt õpetajad, noorsootöötajad, huviringide juhendajad, treenerid jne) ka lapsevanemate informuumi. Seeläbi võib küll kasvada taastava õiguse põhimõtete ja praktikate rakendamise arvukus (lähtudes teadlikkuse kasvust) ent info laialdasema levikuga võib juurde tulla ka teemast huvitatud spetsialistide ressursi, kes aitaks uuenenud mahus taastava õiguse põhimõtteid rakendada sh ennetustöö kontekstis.

Seega tuleks teavitustööd vaadelda valdkonnaüleselt ning tugevdada otseselt koostööd valdkondadega, mis täna aitaks noortel õigusrikkujatel omandada oskused, mis välistaksid edasised süüteod. Noorte poolt toime pandud raskete õigusrikkumiste puhul on oluline tugevdada tervishoiuvaldkonna ja kriminaalõiguse valdkonna koostööd.

Lahendust vajava kitsaskohana tuuakse intervjuude käigus mitmeti välja ka taastavat õigust rakendavate spetsialistide otsene pädevus ja professionaalne enesekindlus teenuse

rakendamisel. Järgnevalt on toodud teenusele suunaja vastus, kui autor küsis, mis mõjutab taastava õiguse teenuse kvaliteetset elluviimist.

„Ikkagi jälle pädevus- läbiviija pädevusnorm, väga tähtis.“ (Teenusele suunaja)

Samas jääb alles võimalus, et just sellised olukorrad on seotud spetsialistide ülekoormusega.

Ülekoormusest tulenevat potentsiaalset töemotivatsiooni langust aitaks leevendada taastava õiguse põhimõtteid rakendavate spetsialistide ühiskondlik tunnustamine. Kuna taastava õiguse protsessiga seotud informatsioon on konfidentsiaalne, on taastava õiguse põhimõtete rakendamise kvaliteedi hindamine Sotsiaalministeeriumi rakendusallas arusaadavalt pigem kvalitatiivset laadi. Täiendavat tähelepanu võiks suunata lisavõimalustele, kuidas teenusel osalenud osapooled saaksid teenust läbiviivat spetsialisti kvaliteetse töö eduloo eest avalikult tunnustada.

Kasutamine kriminaalõigussüsteemis

Fookusgruppides osalenud spetsialistid peavad taastava õiguse kasutamist noorte õigusrikkujate kontekstis oluliseks viidates positiivselt arengutele, mis alates 2018. aastal vastu võetud alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise reformile tekkisid. Reformide tulemusel on oluliselt muutunud nii noortele suunatud teavitustöö meetodid kui ka suurenenud taastava õiguse käsitlemise kasutamine noorte õigusrikkujate kontekstis (Alaealiste erikohtlemise reformi...).

„Seda on lausa lust vaadata, et kui nad (politseinikud) käivad meie koolides näiteks mingeid olukordi lahendamas, siis see käekiri on ikka kardinaalselt muutunud.“ (Poliitikakujundaja)

Küll aga on kriminaalõigussüsteemis taastava õiguse rakendamisega seotud ka kitsaskohad.

Esiteks- kui tegemist on protsessiga, mille tulemusena võib väheneda kriminaalne karistus, on selgelt süüteo toime pannud osapoolel kõrgendatud huvi protsess läbida, isegi kui ta protsessi väärtuspõhiseid osasid ei tähtsusta. Kui taastavas protsessis osalemine vähendab otseselt karistust, võib suurenda süüteo toime pannud osapoolle huvi protsessis osaleda.

„Väga hästi, siin osalen! Siis ma võib-olla ei saagi karistada!“ (Poliitikakujundaja)

Teiseks - äärmiselt oluline on spetsialistide võrgustiku erialane ettevalmistus ning asjakohane infovahetus hindamaks, et taastava õiguse meetodi rakendamisest sünnib kasu mõlemale

osapoollele - süüteo toimepanija omandab oskused edaspidiselt rahumeelselt ning teisi kahjustamata olukordi lahendada ning säilib kannataja eneseväarikus ning mõistmine mittekarakteristlike meetodite väärtusest.

Seega on eduka rakendamise aluseks spetsialistide pädevus ja konfliktis osalenud osapoolte valmisolek vabatahtlikult protsessis osaleda. Vastasel juhul taastava õiguse põhimõtete rakendamine ei tööta või mõjub soovimatus suunas.

„Ega see taastav õigus võlvits ei ole, aga ta on täpselt nagu see, et seda saab rakendada nende laste puhul, kes seda ise tahavad. Et kui tahet ei ole, siis seda ei saa teha.“ (Teenusele suunaja)

„Me räägime mõlema osapoolega ja kui üks osapool ikka üldse ei ole valmis, siis me neid omavahel kokku rääkima ei vii. Töötaja ise peab hindama, et kas see on siis selle kannatanu kahjuks pigem, et kui me teeme selle aruteluringi, et see võib teinekord seda kannatanut pigem kahjustada.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Taastava õiguse praktikaid saab rakendada kriminaalmenetluse ajal, peale menetluse lõppemist ning ennetustegevusena st kriminaalõigussüsteemi väliselt (nt koolis, kogukonnas, trennis, töökohas jne). Kui taastava õiguse praktikaid rakendatakse kriminaalmenetluse väliselt, siis enamjaolt on osapoolte valmisolek võrdsemal positsioonil kui taastava õiguse teenuse kasutamisel kriminaalmenetluses. Sellisel juhul tuleb aga taaskord eraldi tähelepanu pöörata taastava õiguse põhimõtete rakendamisele ennetustegevuslikus keskkonnas- noorte kontekstis nt koolis- kus pahatihti on rakendamine õpetajalt või tugispetsialistilt õpilastele suunatud kohustus.

„Mida koolides ei rakendata - seda vabatahtlikkust. Et olen nagu kokku puutunud sellega. /.../ Kui te panete täiskasvanuna ka ennast sellesse olukorda, siis meie ka ei taha ja me ei avane sellistes tingimustes ja see ei hakka meie peal toimima. Eriti veel noorte peal, kes vajavad väga sellist usalduse võitmist.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Kokkuvõtvalt: fookusgruppides osalenud spetsialistid kasutavad taastava õiguse temaatikat käsitledes ühtset mõistestikku ning nimetavad ja mõistavad taastava õiguse praktikate rakendamise mitmekesiseid viise. Taastava õiguse rakendamist nähakse võrgustikutööna, kus spetsialistide tasand teeb koostööd eelkõige juhtumipõhiselt (sõltumata asutustest) ning poliitikakujundamise tasandil nähakse valdkonna arendustegevuse kontekstis partneritena eelkõige Sotsiaalkindlustusametit, teisi ministeeriume (Haridus- ja Teadusministeerium,

Sotsiaalministeerium, Justiitsministeerium ja Siseministeerium) ja teisi asutusi. Selle põhjalt saab järeldada, et riiklikul tasandil on taastava õiguse arendamise ja rakendamisega seotud infovahetus ja võrgustumine olnud efektiivne. Küll aga vajab oluliselt tugevdamist laiem kommunikatsioon, et ka taastava õiguse „kogukonnast“ väljaspool tõuseks teadmine taastava õiguse olemasolust ning selle põhimõtetest. Selline teavitustöö peaks jääma riikliku tasandi koordineerida, sest tänased taastavaid põhimõtteid rakendavatel spetsialistidel pole ressursi kogukonna hulgas teavitustööga tegeleda.

Kitsaskohana joonistus ka välja taastava õiguse rakendamine koolikeskkonnas, kus taastavaid põhimõtteid rakendavad täiskasvanud, kes pole läbinud professionaalset taastava õigusega seotud väljaõpet. Koolilepituse kontseptsiooni kohaselt viivad peale samasisulise kogemuse saamist lepitusi või konfliktivahendust läbi eakaaslased. Seega on eriti oluline, et noored saaksid koolikeskkonnas kogeda professionaalset taastava õiguse rakendamist. Täna viiakse koolikeskkonnas aga läbi taastava õigusega seotult lepitusi/ konfliktivahendusi, mis tegelikkuses ei vasta taastava õiguse põhimõtetele (vabatahtlik osalus, arusaamine taastava õiguse olemusest). Sellest tulenevalt saab väita, et osa ennetustegevuslikust taastava õiguse rakendamisest ei vasta tegelikkuses taastava õiguse põhimõtetele.

III kategooria- taastava õiguse aluspõhimõtted

Seotud osapooled ja aktiivne osalus

Lähtuvalt CM/Rec(2018)8 aluspõhimõttest nr 13 on taastava õiguse rakendamise üheks põhimõtteks, et „*Osapooltele tuleks anda võimalus aktiivselt osaleda kuriteo lahendamises (asjasse puutuvate isikute osalemise põhimõte) ja et reaktsioonid peaksid eelkõige olema suunatud üksikisikutele, suhetele ja ühiskonnale laiemalt kuriteoga põhjustatud kahju käsitlemisele ja heastamisele (kahju heastamise põhimõte).*“ Kuna aluspõhimõtted on otseses seoses ka tegutsemispõhimõtetega (käsitletud kategoorias nr kaks), siis mõnedki mõttekäigud, mis tekkisid fookusgruppides eelmise kategooria kontekstis, laienevad sisuliselt ka käesoleva kategooria alla.

Taastava õiguse aluspõhimõtted on eelkõige seotud inimväärikusega ning valikuvabadusega. Seega peab ka vaimsus, milles taastava õiguse teenust osutatakse või põhimõtteid muul viisil rakendatakse olema austav ning neutraalne. Noorte õigusrikkujate kontekstis tuleb

eraldiseisvana käsitleda alaealiseid või muul põhjusel lapsevanema või teise vastutava täisealise eeskostel olevaid noori. Tänapäevaste spetsialistide praktikas pole harvad olukorrad, kus kaalukat veenmist ja selgitustööd tuleb teha just lapsevanemate või eestkostjatega. Olukorra teise küljena lisandub lapsevanemate ja eestkostjate kontekstis ka lõpplahenduse formuleerimise tähtsus.

„Et noorte puhul sageli me näeme ka seda, et kui tulevad nad vanematega, siis noortel ei ole seda kokkulepet vaja aga vanematel on seda vaja. Vanemad tahavad, et see saaks paberile, et sellest tehakse siis pildid, koopiad, et see on ikkagi see nii-öelda mingi põlvkonna mõttelaadi muutus.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Noored on sageli kas ise juba ära leppinud või siis lepidavad selles protsessis.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Eeltoodud näited on otseselt seotud autori poolt välja toodud **vabatahtlikkuse ja õigluse märksõnadega**. Taastava õiguse mistahes protsessis osalemise valmisolek on otseses seoses sellega, kuidas mõistetakse taastava õiguse põhimõtete väärtuseid. Osa lepitajate ning konfliktivahendajate töökoormusest on teavitustöö enne konkreetse juhtumi kontekstis taastavate praktikate rakendamist (sh noorte õigusrikkujate kontekstis). Küll aga võiks oluliselt suurem olla ennetustegevuse kontekstis taastavate praktikate kasutamine ning siinkohal võiks osa teavitustööst teha noortega kokkupuutuvad spetsialistid. Potentsiaali on koolidel, noortekeskustel, huvikoolidel ning teistel otseselt noortega kokkupuutuvatel asutustel ning eelkõige asutustes töötavate spetsialistide erialases väljaõppes. Kui suuremal hulgal noortega kokkupuutuvatel spetsialistidel oleks teadlikkus taastava õiguse olemusest ja praktikate rakendamise võimalusest, oleks ennetustegevuse kontekstis lahendatud olukordade arv (mis ei jõua kriminaalmenetlusse) oluliselt suurem.

Olukordades, kus toimepandud süütegu tunnetatakse erinevalt, on õiglust võimalik tagada vaid siis, kui kannatanud osapoolle õiglustunne saab taastatud. Märksa keerukamad on olukorrad, kus mõlemad osapooled on tundnud süüteo erinevates etappides ülekohut. Siis on tähtis, et protsessi käigus jõutakse mõlemat osapoolt rahuldava kokkuleppeni ning teemad, millel arutleti jäävad konfidentsiaalseks (vaid lõplikud kokkulepped edastatakse kriminaalmenetluse osana prokuratuurile).

Konfidentsiaalsus

CM/Rec(2018)8 punkt 17 sätestab, et taastavat õigust tuleks rakendada konfidentsiaalselt-menetluses aset leidvad vestlused peaksid samuti jääma ainult asjasse pühendatuile ning neid ei tohiks tulevikus kasutada (välja arvatud seotud osapoolte nõusolekul või siis, kui kellegi elu ja tervis on ohus). See, et konfidentsiaalsust käsitletakse ühe taastava õiguse aluspõhimõttena võib kriminaalõigussüsteemis süüteo toimepanija kontekstis tunduda ebaõiglane - näiteks, kui taastava õiguse rakendamise käigus tulevad ilmsiks asjaolud, mis võiksid kriminaalkorras rakenduvat karistust suurendada. Kui aga osapooled pole nõus väljaselgitatud infot jagama, ei saa see mõjutada kriminaalse karistuse määra.

„Seda muret tuntakse päris palju, et kus see (informatsioon) nüüd läheb, kus te seda kirjutate, kellele te seda räägite? Eks inimesed ikka uurivad ja eks seda on näha, et inimestele on oluline, kui nad nagu saavad usaldada.“ (Teenusele suunaja)

„Menetluses on tõendite kogumisel ja hindamisel nagu oma loogika ja võib-olla seal võib ka tekkida selline manipuleerimisvõimalus.“ (Poliitikakujundaja)

Lisaks sellele, et taastava õigusega seotud spetsialistidel lasub kohustus osapooli taastava õiguse põhimõtetega kurssi viia, võtab aega ka konfidentsiaalsuse põhimõtte selgitamine. Seega kui konfidentsiaalsuse temaatika oleks samuti taastavat õigust puudutavas laiemas kommunikatsioonis tänasest suurema osakaaluga, väheneks mõnetine umbusk teenuse suhtes ning rakendajad saaksid tegeleda suuremas mahus teenuse otsese rakendamisega. Konfidentsiaalsusega seotakse ka taastava õiguse eraldiseisvust kriminaalõigussüsteemis, mis aitavat tugevdada ka politsei positiivset kuvandit noorte hulgas.

„Politseil aina vähem jääb seda kuvandit, et ta on karistav organ, et politsei on minu arust väga hästi selle kuvandi praegu ära muutnud. Vähemalt nii palju, kui minul sellega viimasel ajal noortega pistmist- et nad on ennetav, mitte karistav organ /.../, et ka politsei ikkagi tahab mitte karistada, vaid ikkagi mõista, mitte hukka mõista ja see on minu arust noortele oluline.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Teenuse kättesaadavus

Teenuse kättesaadavusega seotud kitsaskohtade kaardistamiseks uuris autor, mis takistab taastava õiguse laialdasemat kasutamist noorte hulgas. Selgelt eristus, et teenuse

kättesaadavuse peegeldused olid fookusgruppides erinevad, jäädes rakendajate tasandil pigem rakendusliku loomuga ning poliitikakujundajate tasandil filosoofilisemat laadi.

Rakendajad tõid kitsaskohana välja teenuse rakendamise ajaraami- noorte eludes jõuab menetlusprotsessi käivitamise järgselt niivõrd palju muutuda, et 1. kas konflikti olemus eskaleerub kiiremini kui teenuse/ taastavate põhimõtete võimalik rakendamine või 2. noored jõuavad kokkulepeteni, mis nende jaoks konflikti lõpetavad.

„Minul on olnud paar juhtumit ka sellist, kus kui see juhtum lõpuks tuleb, siis öeldakse, et aga me oleme ammu ära leppinud või kõik asjad selgeks rääkinud. Aga mis siis saab? Ei- me teeme ikkagi selles mõttes lõpuni ja kõik lähevad ikkagi õnnelikult ära /.../. Pole hullu. Aga siiski jah, et on selliseid.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Läbi prokuratuuri tulnud asjadel on /.../ saanud kannatanust kahtlustatav vahepeal teise looga juba, nii et rollid on vahetunud.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Samas nenditakse, et võrreldes taastava õiguse rakendamise algusaastatega Eestis on tehnilises mõttes rakendamine hõlpsamaks ja kiiremaks läinud.

„Et alguses oli natukene niimoodi kobamisi ja kuidas, mis täpselt, mis infot, kellele, millal, kui palju ja millisel kujul antakse. Et aga nüüdseks on see selline hästi kiirelt, minul ei ole mitte mingisuguseid probleeme.“ (Teenusele suunaja)

Teenuse kättesaadavus ja rakendamise ulatuslikkus on otseselt seotud ka aluspõhimõtete rakendamise võimalikkusega. Näiteks tuuakse eraldi välja rängad süüteod, millede mõtestamise ja menetlemise raames lähevad fookusgruppides osalenud spetsialistide kogemused ning arvamused taastava õiguse rakendamise võimalikkust käsitledes noorte või kitsamalt just noorte õigusrikkujate kontekstis eri suundades. Lisanduvad ka nt perevägivallaga seotud juhtumid, kus taastava õiguse teenuse rakendajad võivad sattuda keerulisse olukordatihtipeale on vägivaldsejad oskuslikud manipulaatorid ning võivad seeläbi ka taastava õiguse rakendamise protsessi mõjutada.

„/... enamasti need vägivaldsejad on meeletult head manipulaatorid, manipuleerivad ära ka need vahendajad, lepitajad.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Poliitikakujundajad arutlesid, kas ja millistes olukordades üldse on võimalik teenuse kättesaadavust suurendada. Näitena toodi rasked süüteod või noorte suhtes toime pandud seksuaalkuriteod. Eeltoodud näide osutus justkui versta-postiks, mille käsitlemisel jõuti

filosoofiliste mõttekäikudeni ent siiski nenditi osalist eriarvamust seoses taastava õiguse teenuse rakendamise või lepitusmenetluse võimalikkuse osas. Järgnev mõttekäik on toodud poliitikakujundaja poolt viidates ühe taastava õiguse spetsialisti mõttekäigule.

„Kui mõelda, kas on inimesi, kelle puhul seda ei ole mõtet kasutada, vaid tuleb ikkagi rakendada päriselt karistust või tema ühiskonnast eemaldamist, siis ka meil Eestis üks väga tuntud vahendaja ütles, et ta ei kujuta ette lapsi seksuaalselt väärkohtlevaid vägistajad (ehk siis nende peal taastava õiguse teenuse kasutamist)/.../et sellised inimesed tuleb ühiskonnast eemaldada ja ongi kogu lugu, et nad ei saaks rohkem teha seda, mida nad teevad.“
(Poliitikakujundaja)

„Mina nii resoluutne ei oleks/.../. See ei tähenda, et me peaksime lugema kellelegi nagu kohe täiesti nagu lootusetuks, et siin ei ole küll mitte midagi teha, jätame kõrvale, aheldame kuskile keldrisse ja las ta seal vaikselt mädaneb, et seda me endale lubada ilmselt ei saa.“
(Poliitikakujundaja)

Siin on jällegi äärmiselt oluline koht lepitajate ning taastava õiguse vabatahtlike väljaõppel ning oskusel ennast kehtestada ning teisalt ka tuvastada, millal on vajadus kaasata ka teisi, nt tervishoiuvaldkonna spetsialiste (see, kas suunata raske kuriteo puhul juhtumi lepitusse või mitte, on menetleja ülesanne). Ränkade kuritegude puhul ja/või korduvrikkumiste käsitlemisel ei tohi kaduda süüteo käsitlemine võimaliku psühholoogilise probleemina. Eriti oluline on see just noorte õigusrikkujate kontekstis, kus õigeaegne sekkumine võib oluliselt noore edasist elu nii ühiskonna kui tema enda elus toimetuleku mõttes positiivses suunas kujundada.

Kui süütegu on seotud mentaalse probleemiga, on noorte õigusrikkujate kontekstis erilisel tähtis nii ohvri kui ka süüdlase professionaalne tugi.

Kokkuvõtvalt tugineb taastava õiguse rakendamine Eestis CM/Rec(2018)8 soovitude III kategoorias toodud aluspõhimõtetele. Oluliseks peetakse seda, et osapoolte osalus taastava õigusega seotud protsessis on vabatahtlik ning eesmärgiks peetakse mõlema osapoolle (eelkõige ohvri) õigustunde taastamist. Teenust osutab SKA konfidentsiaalselt ning eraldiseisvalt kriminaalõigussüsteemist. Selgus, et kui konfidentsiaalsust puudutav kommunikatsioon oleks tugevam, väheneks skeptilisus teenuse suhtes ning rakendajad saaksid tegeleda suuremas mahus teenuse rakendamisega. Noorte õigusrikkujate kontekstis toodi rakendamisega seotud kitsaskohtadena välja teenuse või taastava õiguse põhimõtete rakendamise pikk ajaraam. Samuti tuleb intervjuudest välja, et noortele on rakendamise lõpptulemusest olulisem protsess ise. Taastava õiguse põhimõtete rakendusala on lai ulatudes ennetustegevusest tagajärgedega

tegelemiseni ning joonistus välja eriarvamusi teenuse universaalse rakendamise osas (viide seksuaalkuritegedele). Tähtis on, et riskikäitumisega noorte poolt toime pandud raskete kuritegude puhul ja/või korduvrikkumiste käsitlemisel säiliks süüteo käsitlemine võimaliku psühholoogilise probleemina ning, et taastava õiguse rakendamisega seotud spetsialistil oleksid oskused selliseid juhtumeid varajaselt märgata ning suurendada juhtumiga seotud spetsialistide võrgustikku. Teenuse kättesaadavuse suurendamisele aitaks kaasa tugevam kommunikatsioon teenuse olemuse ja olemasolu kohta.

IV kategooria- taastava õiguse õiguslik alus kriminaalõiguses

Õiguslik alus ja tegevuskavad

CM/Rec(2018)8 soovitus punkt 21 sätestab, et liikmesriigid võivad soovida kehtestada selge õigusliku aluse juhtudeks, mil kohtuasutus suunab asja taastavasse õigusesse või mil seda rakendatakse muul viisil selliselt, et see mõjutab või võib mõjutada kohtu alla andmist või kohtumenetlust. Nii lepitusmenetluse kui ka konfliktivahenduse rakendamisel jäävad osapooltevahelised mõttevahetused konfidentsiaalseks. Kui eeltoodud praktikaid rakendatakse paralleelselt kriminaalmenetlusega, jagatakse prokuratuuriga vaid osapooltevahelise kokkulepet ning selle täitmise seotud informatsiooni. Punkt 22 sätestab, et kui taastav õigus on kriminaalmenetlusõiguses ette nähtud, tuleks välja töötada tegevuskavad. Need peaksid eelkõige käsitlema korda, millega sätestatakse asjade suunamine taastavasse õigusesse ja menetlemine peale taastavat õigust.

Õigusliku aluse menetlusliku poole pealt toovad taastava õiguse rakendajad välja, et oluliselt lihtsam võiks olla noorte õigusrikkujate kontekstis süütegude summeerimine selliselt, et kui ühe noorega on seotud mitmed süüteod, käsitletakse neid võimalusel tervikuna. Eriti nt siis, kui konfliktid on seotud samade osapoolte vahel. Sellele, et noorte kontekstis toimuvad asjad menetlusvõimekusest kiiremini, viidatakse ka III kategooria käsitluses.

„Jah, et me ei läheneks mitte juhtumipõhiselt, vaid tõesti küsime, et noh, et mis nendega (osapooltega) siis juhtunud on, et nad räägiksid siis nii-öelda selle kogu loo ära. Et mis selle asja taga on, et miks nad niimoodi käituvad.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Et me ei räägi sellel kuupäeval, selles kohas oli teil vot selline intsident, vaid et nad räägiksid nagu laiemalt oma loo ära. Me siamaani ei ole seda rakendanud- me ikkagi läheme sinna sellesse intsidenti tagasi, sest politsei ootab meilt sellele vastust.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Asjaomaste täiskasvanute osalus alaealiseid puudutavas menetluses

Fookusgruppide intervjuudes toodi mitmeid mõttekäike, mis peegeldasid asjaomaste täiskasvanute kaasamisega seotud väljakutseid. Esiteks tajutakse põlvkondade-vahelist erinevust, kus vanema põlvkonna esindajad endiselt näevad õigluse taastamise alusena karistamist.

„Et ikkagi noh- sageli lapsevanema ootus ongi see, et kui nüüd midagi juhtunud on, et mis kuradi vestlus, et ma tahan, et ikkagi karistaksite!“ (Poliitikakujundaja)

„Kedagi tuleb karistada, keegi tuleb klassist välja visata, keegi tuleb koolist ära saata. Ja see on nagu päris õudne, millega me ka oleme läbi taastava õiguse kokku puutunud, et laps ongi kogukonnast välja visatud kogukonna poolt, mitte keegi ei taha lapsega tegeleda, et see lapse fookus on täiesti kadunud. Et on ainult täiskasvanute fookus.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Fookusgruppides osalenud spetsialistid täheldavad tendentsi, et erinevad põlvkonnad mõistavad karistusdogma (arusaam selle kohta, millisel viisil ja mahus peaks süüteoole järgnema karistus, siis tekib olukord, kus karistus on mõtteliselt seotud õigluse mõistega (Kangur, 2016)). Sellest tulenevalt on taastavate praktikate rakendamisel noorte kontekstis tihti olukordi, kus noored saavad lahenduse ent nende vanemate õiglustunne ei saa taastatud.

„Et nähakse selliseid noh, sageli füüsilisi asju ja, „et vot me käisime seal erakorralise meditsiini osakonnas ja kõik siuksed asjad/.../ lapse jaoks on see täiesti kõrvaline või niisugune teisejärguline, et lapse jaoks võib-olla see, mis tema hinge jäi oli see, et teda ei kuulatud. /... ja püüti ka nii-öelda seda ohvrit süüdistada, et sa ikka pidid ise midagi tegema selleks, et ta sulle niimoodi tegi! Et selline vanematepoolne - et lastega me saame reeglina hakkama aga, et vanematega on keeruline.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Kokkuvõtvalt on antud kategooria rakendumisel Eestis kaks peamist kitsaskohta. Fookusgruppide intervjuudes toodi välja, et suurimaks väljakutseks noorte õigusrikkujate kontekstis on protsessi tempo ning see, et süütegusid pole võimalik vajalikul määral

summeerida. See tähendab, et iga süütegu käsitletakse ja menetletakse eraldiseisvalt ning tihti jõutakse menetluses taastavate praktikate rakendamise faasi juba siis, kui noore jaoks on olukord kas lahenduse leidnud, detailid ununenud või vahepealse perioodi jooksul ilmnenu asjaolud, mis muudavad toimepandud süüteo tähtsusetuks. Teine kitsaskoht puudutab alaealiseid noori ning nende eestkostjaid – rakendajad puutuvad tihti kokku erinevate õiguse taastamise kontseptsioonidega ning enamikul juhtudest on see seotud generatsioonide vahelise eripäraga. Rakendajate kogemus on, et tänased täiskasvanud on endiselt pigem veel „karistuse usku“ ning isegi kui noored saavad taastava õiguse protsessi kaudu enda õigustunde taastatud, pole nende eestkostjad tulemusega rahul. Seondub ka III kategooria analüüsist tulenev, et noorte jaoks on lõpptulemusest olulisem protsess ise.

V kategooria- kriminaalõiguse toimimine taastava õiguse suhtes

Teenuse kvaliteet

Kategooria käsitleb kriminaalõiguse toimimist taastava õiguse suhtes- seega on soovitud laadilt sellised, millede rakendamine peaks tagama taastava õiguse ladusa ja tulemusliku rakendumise kriminaalõiguses. Soovitude sisu on aga otseselt seotud taastava õiguse aluspõhimõtete rakendamisega (III kategooria). Seega loob aluspõhimõtete järgimine eeldused antud kategooria kvaliteetseks rakendamises.

Taastava õiguse aluspõhimõte on, et teenusesse on kaasatud kõik asjasse puutuvad osapooled ning teenusel osaletakse teadlikul nõusolekul ja vaba tahte alusel. Protsessis ei anta hinnanguid ning seda juhib neutraalne vastava väljaõppe saanud spetsialist. Fookusgruppide intervjuude käigus sai kinnitust, et tänased spetsialistid peavad neid üldpõhimõtteid äärmiselt oluliseks ning ühtlasi ka teenuse rakendamise aluseks. Seega on oluline osa teenuse kvaliteedist otseselt seotud teavitustegevusega- et osapooltel oleks teenusest ühtne arusaam ning nad oleksid teadlikud menetluse olemuse ja ka võimalike tagajärgede osas.

Küll aga kerkib selle kategooria analüüsis taaskord esile konfliktivahenduse ja lepitusmenetluse erinevus - konfliktivahendust on võimalik rakendada ka ennetustegevuse kontekstis selliselt, et juhtum kriminaalmenetlusega kokku ei puutu ent ometi omab kokkupuudet kriminaalõigusega. Lepitusmenetlus on aga seotud kriminaalõigusega ning siis

käsitletakse vähemalt ühte osapoolt kahtlustatavana. Sellisel juhul on CM/Rec(2018)8 soovitude rakendamine edukas vaid siis, kui mõlemal juhul jäävad taastava õiguse põhimõtteid rakendavad spetsialistid neutraalseks. Intervjuudes tuuakse välja, et põhimõtteid on siiski kergem rakendada, kui puudub eelnev teadmine süüte detailidest.

„Toimikus on kirjas, kes on kannatanu ja kes on kahtlustatav, aga samas meil on ka ju nii, et me üritame jääda neutraalseks, et me ei süüdista, me ei anna mingisuguseid hinnanguid /.../ kahtlustatav - teo toimepanija - tema saab ju täpselt samamoodi sõna - tema käest küsitakse samasuguseid küsimusi.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Just sellepärast ongi neutraalsus oluline. Kui ma ei tea kuidagi tausta, siis ma ei kaldu sellest kõrvale või ei anna mingeid hinnanguid.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„/... kui inimene suudab olla eelarvamuste vaba - nii-öelda valge lehena, siis see on juba väga-väga suur omadus või oskus, /.../ ja nad (noored) avaneksid siis rohkem.“ (Teenusele suunaja)

Kui taastavat õigust rakendatakse teenusena, on selle kohta võimalik koguda statistikat (lepitusmenetluse raames on võimalik teenuse tulemuslikkuse näitajaks pidada seda, kas osapoolte vahelisest kokkuleppest peetakse 6 kuu möödudes kinni). Kui aga taastavaid põhimõtteid rakendatakse kriminaalmenetluse väliselt ja ennetustegevuse kontekstis, siis selle kohta statistikat ei koguta ja tulemuslikkuse hindamine on subjektiivne ning põhineb rakendaja hinnangul protsessi edukuse kohta. Hinnang on aga otseselt seotud rakendaja ettevalmistuse ja pädevusega protsessi hinnata. Teisalt on taastava õiguse aluspõhimõtteks, et teenuse osutamine peab olema hinnangutevaba - seega on oluline taastava õigusega seotud spetsialistide erialases väljaõppes pöörata eraldi tähelepanu sellele, kuidas ilma protsessis hinnanguid andmata siiski hinnata protsessi kvaliteeti.

Teenuse tulemuslikkus

Teenuse tulemuslikkuse kontekstis on hinnang tulemuslikkust tagavatele aspektidele fookusgruppide lõikes erinev, küll aga nähakse, et lõpptulemusena on teenuse tulemuslikkuse kõige paremaks indikaatoriks nende isikute tagasiside protsessis osalemise kogemuse kohta, kes osapooltena teenusel osalesid.

„Aga muidu tegelikult kõige õigema info loomulikult saaks sellelt, kes on ikkagi selle protsessi läbinud.“ (Poliitikakujundaja)

„Milleni me siis peame siin jõudma? Et aga jah, ikka inimeste enda käest peab küsima, kas eesmärk saavutati, kuidas sa ennast tunnend?“ (Poliitikakujundaja)

Samas on lõpptulemus seotud eelkõige sellega, milline sünergia tekib spetsialisti ja osapoolte vahel taastava õiguse põhimõtete rakendamisel. Ühest küljest on tegemist meetodite professionaalse rakendamisega, teisest küljest on alati tähtis ka inimlikkus ning kas isikuomaduste osas tekib sünergia.

Kui teenusele suunajad seavad fookusesse just osapoolte/teenusel viibijate profiilide võimalikku sobivuse, siis rakendajate jaoks on fookuses just rakendaja enda isikuomadustest tulenevad huvid ning leitakse lausa, et ideaalis võiks saada taastavate põhimõtete rakendaja valida, milliste sihtgruppidega töötatakse (endale ebasobiva sihtgrupiga tegelemine võib viia ka kiire läbipõlemiseni).

„Ei saa sobituda kõikidesse olukordadesse, et lihtsalt kui on erinevad vabatahtlikud olemas, et siis vastavalt olukorrale oleks võimalik siis leida õige potentsiaalselt õige.“ (Teenusele suunaja)

„Kindlasti on inimesi, kellele sobib rohkem noortega töötada ja kindlasti on inimesi, kes ei mõista võib-olla noori nii lihtsalt nii, nii hästi, et, et see, et see võiks küll olla ja et noh, see vabatahtlike puhul tegelikult see võimalus on, et, et kui, kui ma ikka üldse lapsi ei salli, siis ma lastega vahendusi ei tee, eksole.“ (Teenuse rakendaja)

„Rahvused mängivad rolli, keeleoskused mängivad rolli, kultuurilised eripärad mängivad rolli. Selliseid pisikesi nüansse peab teadma lihtsalt, et mitte keegi kuidagi oma väljenditega midagi paha tahaks aga ometi võib väga õnnetult, väga valesti midagi öelda ja see kontakt on kadunud.“ (Teenusele suunaja)

Seega on tähtis, et teenuse rakendamisel oleks võimalikult erineva profiiliga professionaalse väljaõppe saanud lepitajaid, konfliktivahendajaid.

„Pigem on see, et kuna need inimesed, kellega vahendajad töötavad, on hästi erinevad ja neile tegelikult sobivad erineva taustaga inimesed, siis minu mõte oleks see, et mida erinevama profiiliga meil on neid vahendajaid, seda parem. Erineva vanuse ja soo ja väljaõppe ja kogemustega.“ (Poliitikakujundaja)

Keeruliste juhtumite ning keeruliste sihtgruppidega tegelemine nõuab aga teenuse rakendajatele suunatud spetsiaalset tugisüsteemi - nii rakenduse kui ka poliitikakujunduse tasandil kinnitatakse seda kui teenuse tulemuslikkust tagavat osa.

„Kui sa ikkagi võtad mitu juhtumit päevas, siis kas sa oled hetkel noortega või täiskasvanutega, kuidas su iseenda vastupidavus on, või kui rasked need juhtumid on, et iseennast peab nagu ka hoidma seal.“ (Taastava õiguse rakendaja)

„/... tegelikult kovisioonid, supervisioonid - see peaks olema nagu absoluutselt tööhügieeni osa.“ (Poliitikakujundaja)

„/... et ma olen näinud väga palju selliseid abistajaid, kes ise upuvad nendesse abistamistesse nii ära, et ei suuda pärast üldse püsti seista, et tähtis on selline küps distantsi hoidmise oskus.“
(Poliitikakujundaja)

Teenuse tulemuslikkuse otsene kontrollimine/ monitoorimine on jällegi konfliktivaheduse ja lepitusmenetluse osas erinev. Konfliktivahenduse osas loodetakse parimat, lepitusmenetluse osas kontrollitakse hiljemalt 6 kuu möödudes kokkulepete täitmist ning siinkohal tajutakse, et just need spetsialistid, kes juhtumi taastavasse õigusesse suunavad, on kvaliteedi kontrollijateks.

„Et see kvaliteet /.../ suunaja ju jälgib neid kokkuleppeid konfliktivahenduse puhul. Et nojah, et meie tegelikult jäämegi tahaplaanile, et me ei teagi, mis siis saab. Me loodame.../.“ (Teenuse rakendaja)

„/... aga kuna mind uuesti võetakse, siis ma eeldan, et mõni väga halb ei olnud, et see on ainukene tagasiside, mis ma saan.../.“ (Teenuse rakendaja)

„Selles mõttes, et see on hästi keeruline hinnata- suure konfidentsiaalsusega asjad tegelikult, et seal ei saa olla keegi kärbes seina peal, et ma nüüd hindan neid inimesi.“ (Teenusele suunaja)

Taastava õiguse põhimõtete rakendamise tulemuslikkuse tagab kas kriminaalmenetlusega paralleelselt või selle asemel rakendajate professionaalne väljaõpe. Siia lisandub ka protsessis osalevate asutuste ja spetsialistide vaheline kiire infovahetus (käsitatud ka IV kategoorias). Kuna taastava õiguse rakendamise tänane tugevus ning ühtlasi ka nõrkus on see, et taastavat õigust rakendavad ja poliitikakujundamise tasandil kujundavad erineva ettevalmistuse ja väljaõppega spetsialistid (tihti on väljaõpe seotud isikliku huviga antud teema kohta), on rakendamise kvaliteet ja tulemuslikkus ebaühtlane. Ebaühtlust võib soodustada ka see, et tavapärasest konflikti sekkumist (mis põhineb nt intuitsioonil või muul kasvatusliku sisuga eesmärgil), võidakse käsitleda taastava õiguse rakendamisenä. Seega ei saa olla välistatud olukorrad, kus nt koolilepituse e konkreetset taastava õiguse meetodina mõtestatakse mistahes märkamist või sekkumist. Seetõttu on tähtis eristada tavapärasest sekkumist konkreetset taastavate põhimõtete rakendamisest või teenuse osutamisest st eristada, kas tegemist on taastava õiguse rakendamisega või muu kasvatusliku eesmärgiga sekkumisega, mis on läbi viidud mistahes täiskasvanu poolt.

VI kategooria- taastava õiguse teenuseid osutavate asutuste toimimine

Menetlus

Antud kategoorias käsitletakse tugevalt teenuse järelvalve korraldamist. CM/Rec(2018)8 sätestab punktis 37, et taastava õiguse teenuseid osutavatele asutustele ja taastava õiguse koolitajate üle peaks pädev asutus teostama järelvalvet. Teema olulisust kinnitavad kõik fookusgruppides osalenud spetsialistid ometi nentides, et järelvalve rakendamine on konfidentsiaalsusest tulenevalt keeruline, mõneti subjektiivne ning kontrollimisest olulisem on kvaliteetse väljaõppe olemasolu.

Poliitikakujundamise tasandil tuuakse välja mõttekäik, et teenuse hindamine ei tohiks jääda juhtumipõhiseks, vaid oluline oleks jälgida ning hinnata klienditeekonda laiapõhjalisemalt (mitte vaid ühe taastava õiguse protsessipõhiselt).

„/... me peame selle konkreetse klienditeekonna ette võtma ja vaatama seda, et kas talle koguneb midagi sinna registrisse ka, et kui ikkagi järjest koguneb midagi, siis on ohu märk.../.“
(Poliitikakujundaja)

„/... millisel juhul võib-olla peaks mõtlema järelevalvele, on see, et kui ikkagi tulevad mingid konkreetset märgid vahendaja suhtes mõlemate osapoolte poolt. Et siis peaks nagu võib-olla neid juhtumeid uuesti vaatama, kuidas on seda taastavat õigust ellu viidud.“
(Poliitikakujundaja)

Seda, kui taastava õiguse teenusel osalemise järelvalve või kvaliteedi hindamise aluseks võtta klientide tagasiside, nähakse ohukohana, sest alati ei pruugi teenusel osalejad olla motiveeritud teenusel osalema ning sellest tulenevalt võib hinnang protsessile olla varjutatud madalast motivatsioonist ja osavõtmatuses. Teisalt, kui teenusel osalejal tekib konfliktivahendajaga isikuomadustest tulenevalt hea klapp, võib tagasiside olla ülimalt positiivne ning mitte just teenuse professionaalse osutamise tõttu.

„/... kui tema jaoks asi võib olla ei toiminud, siis ta jätabki halva tagasiside, et see on ikka nii mõttetu asi. Aga võib-olla enda motivatsioon oli madal - eks ole - et see ei sõltu ainult teenusepakkujast, vaid teenusel osalejast ikkagi ka. /.../ või siis mõni on võib olla liiga selline, et oi - inimene nagu meeldib, et siis järelikult on nagu kõik hästi.“ (Teenusele suunaja)

Valmisolek institutsioonidevaheliselt taastava õiguse rakendamise teemal koostööd teha on kõrge - küll aga tuuakse taaskord välja, et mida rohkem on juhtumi lahendamisesse kaasatud osapooli, seda ajamahukam on menetlemine (sh menetluse füüsilised aspektid, mis hõlmavad nt ühise kohtumise aja leidmist). Lisaks on erinev asutuste menetlustempo ning järjekorrad,

mille juhtum peab läbima enne aktiivse staatuse saamist. Mõneti on tegemist paratamatusega, sest noorte õigusrikkujate kontekstis on juhtumipõhiselt kaasatud asutuste ja osapoolte profiilid erinevad.

„See protsess on jube vaevaline, et me saame selle suunamise, siis ma pean leidma paarilise - kaks vahendajat ühise aja, et kuna meie kahele sobib. Siis me hakkame läbi helistama osapooli, kuna neile sobib ja kas neile sobib siis, kui meile sobib.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Menetlusega on tahes-tahtmata seotud ka inimlik aspekt, kus aruteluringis käsitletud teemasid ja konflikte võib olla raske erapooletult käsitleda. Tahes-tahtmata saadavad juhtumid ja mure osapoolte pärast taastava õiguse rakendajaid ka töövälisel ajal. Seetõttu on taaskord oluline juhtida tähelepanu taastava õigusega seotud spetsialistide tugisüsteemile, et neil oleks võimalik ka ise saada professionaalset tuge juhtumite lahendamisel.

Poliitikakujundajad näevad, et tänast rakendamist saaks veelgi tugevdada, kui kõik taastava õigusega seotud spetsialistid töötaksid alati kahekesi - miks mitte ka ennetustegevuse kontekstis.

„/... kui sul endal jookseb mõte kinni, siis sul on kõrval kohe inimene, kes võtab üle, et nii-öelda enesehoiu mõttes oleks väga kasulik, et meil nii-öelda noh, need praktikud, kes taastava õiguse, mis iganes meetodeid läbi viivad töötavadki, nii-öelda paaris rakendina.“ (Poliitikakujundaja)

Väljaõpe ja täiendkoolitus

Fookusgruppide intervjuudest saab kinnitust asjaolu, et taastava õiguse rakendamisega ning ka poliitikakujundamisega seotud spetsialistid on täna äärmiselt erineva väljaõppega. Kõik fookusgruppidel osalenud spetsialistid peegeldasid, et erialases väljaõppes (kõrghariduse tasemel) neil taastava õiguse teemalisi loenguid ega teema muul moel kajastamist (teiseteemalise loengu osana) polnud.

„Mis on muidugi oluline selles mõttes, et sotsiaaltöötajatele ei õpetata sellist asja või ei räägita sellisest asjast, vähemalt mitte magistriõppes. Et see on täitsa mõttekoht.“ (Poliitikakujundaja)

„See aeg, kui mina magistriõppes olin, siis ka seal, nagu sellest küll sõnakestki ei räägitud, et kõik on siin hilisema töö käigus, siis need teadmised.“ (Teenusele suunaja)

„Mina olen hariduselt eripedagoog üldse /.../ ja meil loomulikult ei olnud sellest poolt sõna juttu.“ (Poliitikakujundaja)

Kui tahta riiklikul tasandil veelgi paremini vastata CM/Rec(2018)8 soovitudele, tuleks taastava õiguse käsitlemine lisada minimaalselt õppekavadesse, mis on seotud haridus-, sotsiaal ning noorsootööga. Lisaks tuleks suurendada taastava õiguse teemaga kursis olevate ametnike/ spetsialistide võrgustikku, kes oskaksid vajadusel taastavat õigust teenuse või meetodina soovitada. Selliselt saaks ühtlustada ka väljaõppe taset, ning erialane ettevalmistus vähendaks täna laialt levinud töö käigus õppimise praktikat. Ka poliitikakujundamise tasandil nenditakse, et õpitakse „töö käigus“.

„Täna - kümme aastat hiljem /.../, et oleme ka laiendanud oma tegemisi aga see pigem on töö käigus tulnud kõik.“ (Poliitikakujundaja)

Samas- kuna tegemist on väärtustel põhineva lähenemisega, on raske välja tuua valdkonda, mille erialase väljaõppe osa taastav õigus kindlasti olema ei peaks. Otseste teenuste rakendajate vaatest hinnatakse tänast väljaõpet aga kõrgelt. Seega oleks kasulik, kui nii poliitikakujundamise ja teenusele suunajate tasandil tegutseksid spetsialistid, kes on ise nõ rohujuure tasandil taastava õigusega seotud kursuse läbinud.

„Vabatahtliku vahendajana rääkides, et siis meil on väga tugev koolitus olnud ja meil on regulaarsed kovisioonid ja me saame ikkagi reflekteerida. /.../ kui sa ikkagi oled nagu palju teinud, et siis sa saad ka ära selle anda või nii-öelda läbi filtreerida.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Sellele, et erinevate olukordade jaoks võiks olla piisavalt palju vastava väljaõppe saanud personali, mille hulgast sobiva profiiliga teenuse rakendaja valida, viitab ka CM/Rec(2018). Viidatakse, et olukorda suunamine võiks olla seotud spetsialisti ettevalmistusega- punkt 43 sätestab, et enne taastava õiguse rakendamist delikaatsetes, keerulistes või tõsistes asjades peaksid lepitajad omandama kogemusi ja tõstma kvalifikatsiooni.

Eestis on taastava õiguse teenuse omanikuks ning seega ka eeltoodud spetsialistide koolitajaks Sotsiaalministeeriumi hallatav SKA. Kui teenust ei saa rakendada ükski väljaõppeta spetsialisti, siis fookusgruppide intervjuudest joonistub välja, et teenuse kvaliteetsele tagamisele ning potentsiaalsele laiendamisele aitaks oluliselt kaasa, kui teadlikkust taastava õiguse olemasolu kohta jõuaks rohkemate spetsialistideni- seda nii rakendajate, teenusele suunajate kui ka poliitikakujundajate hulgas.

Kui rakendajad leiavad, et täna on baasteadmiste kvaliteet hea, siis fookusgruppidest tulenevate peegelduste ohukohana näeb autor, et oluline oleks tähelepanu pöörata lisaks riiklikul tasandil ka kohalikel tasanditel otsustavatel positsioonidel töötavate isikute teadlikkuse tõstmisele. Kui rakendamise tasandil toimub väljaõpe ja lepitajate ning konfliktivahendajate värbamisel peetakse otseselt silmas ka konkreetseid standardeid ja eetikareegleid, siis kohaliku omavalitsuse tasandi juhtivatel positsioonidel töötavate spetsialistide pädevusi (või taastava õigusega seotud teadlikkust) ei kontrollita. Lisaks - täna on riiklikul tasandil töötavate poliitikakujundajate kompetents hea ent otseselt seotud nende enda huviga antud valdkonnas end täiendada. Jätkusuutlikkuse ja taastava õiguse laialdasema leviku võtmekohaks on lisaks rakendajate koolitamisele tõsta ka juhtivatel ning otsustavatel ametikohtadel töötavate spetsialistide teadlikkust taastava õiguse teemadel.

„Õnneks on mul vabatahtlike konfliktivahendajate koolitus ja protsess on nii-öelda lollikindel ja turvaline, et kui sa oled selle omandanud, sellest kinni pead, siis ei saagi nagu mööda minna sellest. Et see annab nagu need head raamid.“ (Teenuse rakendaja)

Antud kategoorias juhitakse tähelepanu ka sellele, et väljaõppes kasutatavad materjalid oleksid kaasaegsed. Täna vastutab väljaõppe kvaliteedi ning õppematerjalide eest SKA. Seega võetakse Eestis rakendamisel CM/Rec(2018) soovitude osa väljaõppe korraldamisel arvesse ning kvaliteetsete õppematerjalide olemasolu eest on vastutus ühel asutusel- seega on võimalik täies mahus kontrollida materjalide kvaliteeti, kaasaegsust ning neid vajadusel selliselt uuendada, et väljaõppe sisu jääb terviklikuks (mitte ei uuendata osadena ning selliselt, et uuenduste tase on ebahütlane). Kui spetsialisti ettevalmistus jääb nõrgaks, ei saa taastava õiguse protsessi käigus parimal kujul avalduda ka spetsialisti isikuomadused e see osa, mis võiks tekitada rakendamise käigus inimliku sünergia spetsialisti ja konfliktis osalenud osapoolte vahel aidades seeläbi kaasa teenuse tulemuslikkusele.

„Aga jah, et kui ma olen ebakindel, siis hakatakse kasutama mingit fassaadi, maske, rolle, mida ei suudeta lõpuni võib olla välja mängida ja see ei mõju eriti hästi. Et seal mingi ehedus... eheduse küpsus peab seal sees olema.“ (Poliitikakujundaja)

Spetsialiseerimise olulisuse kohta:

„/... et väga hästi koolitatud sotsiaaltöötajad, psühholoogid, tegelikult omasid väga suures hulgas müütilisi arusaamisi kogu sellest valdkonnast ja mõnegi asja, mis oli väga ohtlik, arvasid, et ei ole hullu midagi. Mõni asi, mis ei olnud üldse nagu ohtlik, arvasid, et, see on küll

hirmus asi. Et selle pinnalt võib tekkida nagu jama, et mingisugune baasteadmine võiks olemas olla küll.“ (Poliitikakujundaja)

Kvaliteetse väljaõppe oluliseks komponendiks on ka läbipõlemist ennetavate oskuste õpetamine ning seda rõhutasid eelkõige poliitikakujundajad. Kui spetsialistil puuduvad oskused enda vaimset tervist toetada, langeb ka töövõimekus ja professionaalsus.

„Et siis nende ettekujutus enda võimekusest ja võimetest on mõnikord ebarealistlik, sest nad arvavadki, et mul ei ole abi vaja, mina olen ise abistaja. Mis supervisioon? ma käin korra koeraga õues jalutamas ja mul on hea olla. Päriselt see nii ei ole!“ (Poliitikakujundaja)

Kokkuvõtvalt: järelvalve osas nähakse, et selle roll kvaliteedi tagamisel on küll oluline ent seda on keeruline teostada nii konfidentsiaalsuse kui ka hinnangute subjektiivsuse tõttu. Seepärast ongi oluline tagada taastava õiguse teenust osutavate spetsialistide kõrgetasemeline väljaõpe ning lähtuda mitte üksiku juhtumi rakendamise kvaliteedist vaid pigem võtta aluseks klienditeekond koos eelnevate ja järgnevate näitajatega.

Kui menetlemise edukuse kontekstis seavad teenusele suunajad fookusesse just osapoolte/teenusel viibijate profiilide võimalikku sobivuse, siis rakendajate jaoks on fookuses just rakendaja enda isikuomadustest tulenevad huvid ning leitakse lausa, et ideaalis võiks saada valida, milliste sihtgruppidega töötatakse. Eestis toimiva menetlussüsteemi suurimaks väljakutseks on asutuste erinev tempo ning sellest tulenevalt keerukus noorte õigusrikkujate kontekstis piisava tempoga juhtumeid menetleda. Taastava õigusega seotud väljaõppe baasosaks peaks olema oskuste arendamine, mis aitab taastavaid põhimõtteid rakendavatel spetsialistidel hoida enda vaimset tervist ja ennetada tööalast läbipõlemist.

VII kategooria- taastava õiguse jätkuv arendamine **Jätkusuutlikkus ja arendustegevus**

Taastava õiguse teenuse jätkusuutlikkust aitab kõige paremini tagada tugev võrgustikutöö, kus arendustegevustesse on kaasatud nii teenusele suunajad, rakendajad kui ka poliitikakujundajad.

„Et kui kõik ikka nii-öelda panustavad sellesse, siis nii riiklikul tasandil kui ka seal rohujuure tasandil, et siis ta töötab, siis ta jõuab paljudeni.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Teisalt leitakse, et kui tekib olukord, kus kõik rakendamisega seotud üksused on taastava õiguse arendamise ja jätkusuutlikkuse tagamise eest võrdselt vastutavad, võib see mõjuda

pigem valdkonna jätkusuutlikkust pärssivalt. Seetõttu on oluline, et kõikidel tasanditel toimub küll taastavate põhimõtete propageerimine ent teenuse kvaliteedi ja arendamise eest vastutab siiski riiklik tasand.

„/... et mina siit omavalitsusest ei saa minna ja öelda, et näete, teil on see teenus, et äkki nüüd paneks pead kokku ja hakkaks mõtlema. Okei, ma saan seda teha, aga ma ikkagi eeldan, et kui teenusepakkuja on seal sees, et siis kui tema tunneb vajadust seda asja arendada, et siis peaks ikkagi see tulema nagu sealtpoolt.../.“ (Teenusele suunaja)

„/... keegi peaks seda ikkagi koordineerima /.../aga seda mõtteviisi jah- et seda saame külvata.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Seetõttu on oluline, et riiklikul tasandil oleks selge, kelle vastutusse teenuse arendamine kuulub. Teenusele suunajate ning rakendajate vaatest võiks vastutajaks olla SKA kui otsene taastava õiguse teenuste ning väljaõppe pakkuja. Teisalt on taastava õiguse põhimõtete rakendamine noorte õigusrikkujate kontekstis eelkõige seotud kriminaalõigusega ning siinkohal peaks vastutama Justiitsministeeriumi karistuspoliitika valdkond. Just karistuspoliitika valdkonna eestkõnelejad peaksid olema need, kes valdkonna arendamisel jõuliselt kommenteerivad õiguse taastamise uut paradigmat (kus karistus pole otseses seoses õiguse taastamisega) ning seeläbi mõjutavad ka ühiskondlike arusaamu ja norme õiguse taastamise kohta.

„Karistusfilosoofia hoidmine on ikka karistuspoliitika valdkond, puhtalt!“ (Poliitikakujundaja)

Taastava õiguse mõtteviis peaks aga levima sõltumata valdkonnast ning saama üha enam igapäevaseks praktikaks

„Seda võiks igast suunast lennata!“ (Taastava õiguse rakendaja)

„Ta peaks levima nagu koroona (koroonaviiruse haigus COVID-19)!“ (Taastava õiguse rakendaja)

Kvalifitseeritud tööjõu tagamine e väljaõppe võimaluste olemasolu tagamine peaks aga olema riikliku tasandi vastutus ning ei tohiks jääda vaid täiendõppe tasandile.

„Et see peab sinna jõudma, et see ei tohi jääda nii, nagu me siin rääkisime ka, et me kõik oleme selle justkui omandanud kusagilt nii-öelda ekstra kusagilt kõrvalt.“ (Poliitikakujundaja)

Seega peaks erinevate ministeeriumite valdkondades taastava õigusega seotud tasemeõpet pakkuvate koolide õppekavades olema tulemuslike taastava õigusega seotud võrgustike

tagamiseks vajalikul määral käsitletud taastava õigusega seotud teemasid. Sellisel juhul on aga oluline, et koolid saaksid ministeeriumitelt selge sõnumi, et taastava õigusega seotud teemad on vaja konkreetsete spetsialistide väljaõppesse lisada.

„/... et hästi oluline on, et tasemeõppe korraldamine saaks selle sisendi kätte ja hakkaks sellest tulenevalt toimetama.“ (Poliitikakujundaja)

„Mulle endale lihtsalt tundub, et kui see on ministeeriumi kaudu, siis ta jõuab paremini koolidesse.“ (Taastava õiguse rakendaja)

Valdkondadeülene koostöö võiks seega olla initsieeritud riiklikul tasandil kaasates kõiki taastava õiguse rakendamise seotud osapooli.

Nähtavus

Ühiskondlik taastava õiguse kuvand tekib aga nii isikliku kogemuse kui ka avaliku kommunikatsiooni tulemusena.

„/... et kui minu keegi lähedane räägib, et näed, et täiesti mõttetu asi! Siis see loob ka kuvandit, et mul juba tekivad mingisugused sellised teistsugused mõtted.“ (Poliitikakujundaja)

„/... aga loeb see, mismoodi taastav õigus realiseerub tegelikus elus.“ (Teenusele suunaja)

On oluline, et kõik taastava õiguse rakendamise seotud osapooled tunnetaksid vastutust taastava õiguse filosoofia levitamise ja kvaliteetse rakendamise eest. Samuti on oluline, et avalikkusele suunatud sõnumid oleksid selged ja üheselt mõistetavad sõltumata sellest, millisesse valdkonda kuulub kõneisiku taust. Poliitikakujundajatega läbi viidud intervjuu kinnitas, et täna taastava õigusega riiklikul tasandil seotud spetsialistid mõistavad vastutuse olulisust ning näevad taastava õiguses efektiivset meetodit, mille kaudu noorte õigusrikkujate kontekstis tulemuslikku sekkumist ellu viia (sõltumata sellest, kas spetsialist kuulus Haridus- ja Teadusministeeriumisse, Sotsiaalministeeriumisse, Justiitsministeeriumisse või Siseministeeriumisse).

Kokkuvõtvalt on täna valdkondadeülene koostöö ministeeriumite tasandil toimiv ning heaks baasiks edasiste arengute teostamiseks. Olgugi, et teenusel on Eestis konkreetseks vastutajaks Sotsiaalministeerium ja SKA, nähakse, et suurem roll võiks olla otseselt kuriteoennetuspoliitika valdkonnal, sest just nendel on võimekus kujundada ühiskonna mõistmist õiguse taastamisest.

Kõik fookusgruppides osalenud spetsialistid (kokku 14) kinnitasid, et sõltumata nende erialasest taustast polnud kellelgi erialase väljaõppe käigus kokkupuudet taastava õiguse teemaga. Konfliktivahendajad ja lepitajad olid küll läbinud SKA täiendkoolituse ent ülejäänute jaoks oli väljaõpe seotud kas töökohustuste või isikliku huviga antud teema osas. Valdonna jätkusuutlikuks arenguks on oluline, et kõik taastava õigusega potentsiaalselt kokkupuutuvad spetsialistid omaksid erialases väljaõppes vähemalt põgusa käsitusena taastava õiguse olemasolu ja olemust. Seega peaks kvalifitseeritud tööjõu tagamine e väljaõppe võimaluste olemasolu tagamine olema riikliku tasandi vastutus ning ei tohiks jääda vaid täiendõppe tasandile.

Taastava õigusega seotud spetsialistid mõistavad enda vastutuse olulisust taastava õiguse teema populariseerimisel ning näevad taastava õiguses efektiivset meetodit, mille kaudu noorte õigusrikkujate kontekstis tulemuslikku sekkumist ellu viia. Ühiskondlikku kuvandit aitaks toetada see, kui lisada kommunikatsiooni olulisus taastava õiguse spetsialistide väljaõppesest väljaõppes käsitleda seda, kuivõrd olulised on need sõnumid, mida taastava õigusega seotud spetsialistid ise taastava õiguse kohta edastavad.

Kokkuvõte

Antud magistritöö eesmärk oli välja selgitada millisel määral kasutavad Eestis taastava õiguse rakendamisega seotud osapooled enda igapäevases töös Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee taastava õiguse rakendamisega seotud suuniste CM/Rec(2018)8 sisu ning millised on taastava õiguse ja noorsootöö valdkonna kokkupuutepunktid.

Uurimistöö vajalikkus tulenes Sotsiaalkindlustusameti vajadusest uurida CM/Rec(2018)8 soovitude kasutamist. Taastav õigus asetatakse noorsootöö konteksti, sest viimastel aastatel on taastava õiguse võrgustikku lisandunud noorsootöötajad (Markina, Strömpl, Tamm jt 2021).

Uuringu eesmärgi saavutamiseks leiti töö käigus vastused kahele püstitatud uurimisküsimusele:

- millisel määral (ning teadlikkusega) rakendavad Eestis taastava õigusega seotud poliitikakujundajad, teenusele suunajad ja rakendajad CM/Rec(2018)8 soovitude sisu enda igapäevases töös sh noorte õigusrikkujate kontekstis?
- Kuivõrd on taastava õiguse lähenemisviis ja praktikad laiendatavad noorsootööle?

Esimese uurimisküsimuse vastuseni jõuti läbi kvalitatiivse uurimise, kus uuriti kolme struktureeritud fookusgrupi intervjuu kaudu CM/Rec(2018)8 suuniste sisu kasutamist nii taastava õigusega seotud poliitikakujundajate, taastava õiguse teenusele suunajate ja taastava õiguse praktikaid rakendavate spetsialistide hulgas. **Teisele uurimisküsimusele** andis vastuse dokumendianalüüs, kus kõrvutati taastava õigusega ning noorsootööga seotud riiklike alus- ning arengudokumente.

Uuringu tulemusena selgus, et teadlikkus CM/Rec(2018)8 soovitude dokumendist on Eestis taastava õigusega seotud ning fookusgruppides osalenud poliitikakujundajate, teenusele suunajate ja rakendajate hulgas vähene ent soovitudes käsitletavate teemad on noorte õigusrikkujate kontekstis taastava õiguse põhimõtete ja meetodite rakendamise igapäevaseks osaks. Seega vastab Eestis rakendatav Taastava õiguse kontseptsioon rCM/Rec(2018)8 soovitudes toodud sisule ja eesmärkidele.

Küll aga on tänase rakendamisega seotud ka kitsaskohti. Näiteks võib Eestis taastava õiguse põhimõtteid rakendavate spetsialistide erialane taust ja väljaõpe kardinaalselt erineda. Tegemist on olukorraga, mis taastava õiguse kontekstis ühest küljest pakub lisandväärtust, sest

põhimõtete kandjaid on erinevates valdkondades ent teisest küljest loob väljakutse, kus rakendamise kvaliteeti ja ulatust on teenuse riikliku vastutaja e Sotsiaalkindlustusameti poolt keeruline monitoorida. Noorte õigusrikkujate kontekstis võiks tänasest suurem osakaal olla taastavate põhimõtete rakendamisel ennetustegevuse kontekstis, samuti võiks noortega seotud üldine uurimis- ja menetlusprotsess olla veelgi kiirem. Olulisel kohal on taastavaid põhimõtteid rakendavate spetsialistide väljaõppe tase - sellest sõltub nii rakendamise kvaliteet kui osaliselt ka tulemuslikkuse hindamine.

Uurimise tulemusena selgus, et taastava õiguse praktikatel on potentsiaali olla tänasest veelgi laialdasemalt kasutatud just noorte õigusrikkujatega seotud ennetustegevuse kontekstis (noorsootöös). Küll aga toodi fookusgruppide intervjuudes piirava kitsaskohana välja, et spetsialistid, kes noortega kokku puutuvad ja võiksid kanda olulist rolli noorte informeerimisel ja taastava õiguse teenusele suunamisel, ei ole taastava õiguse praktikatest ja rakendusviisidest (sh CM/Rec(2018)8 soovitude sisust) teadlikud.

Kui riiklikul tasandil on riskikäitumise ennetamine olnud valdkondadeüleseks eesmärgiks juba varasemalt, on noorsootöötajate käsitlemine otseselt taastava õigusega seotud ennetustegevuse kontekstis tugevamalt päevakorda tõusnud alles viimastel aastatel. Tuginedes sellele, et riiklikud dokumendid loovad soodsa pinnase valdkondadeüleseks koostööks ning taastava õiguse ja noorsootöö väärtused on suuresti kattuvuses, saaks taastava õiguse lähenemisviisi ja praktikad laiendada noorsootööle veelgi jõulisemalt (nii ennetustegevuslikus kontekstis kui ka teenusele suunamisel). Praegu pole aga taastav õigus käsitletud ühegi noorsootöötajatele erialast kõrgharidust pakkuva õppeasutuse õppekavades. Taastava õiguse laialdasemale rakendamisele aitaks oluliselt kaasa, kui lisada teemakäsitus noortega töötavate spetsialistide sh noorsootöötajate erialasesse ettevalmistusse- selliselt oleks võimalik seni positiivseid tulemusi toonud taastava õiguse põhimõtete rakendamist noorte õigusrikkujate kontekstis oluliselt tugevdada.

KASUTATUD ALLIKAD

- Abiks ohvrile. Justiitsministeerium. Vaadatud 02.04.2022
<https://abiksohvri.ee/et/menetlus/lepitusmenetlus>
- Alaealiste erikohtlemise reformi esimesed mõjud: täna on vanglas vaid üksikud noored. Justiitsministeerium. Vaadatud 14.04.2022 <https://www.just.ee/uudised/alaealiste-erikohtlemise-reformi-esimesed-mojud-tana-vanglas-vaid-üksikud-noored-0>
- Alumäe, T.; Tilk, O.; Asadullah. (2018). "Advanced Rich Transcription System for Estonian Speech" Baltic HLT 2018. Vaadatud 24.03.2022
<http://bark.phon.ioc.ee/webtrans/>
- Alver, A-M. (23.08.2021). Taastav õigus muudab konfliktide lahenduse inimkesksemaks. Delfi Ärileht. Vaadatud 10.05.2022
<https://arileht.delfi.ee/artikkel/94317609/taastav-oigus-muudab-konfliktide-lahenduse-inimkesksemaks>
- Armour, M., Umbreit, M. S. (2018). Violence, restorative justice, and forgiveness: Dyadic forgiveness and energy shifts in restorative justice dialogue. Vaadatud 25.10.2021 https://www.researchgate.net/publication/327379110_Marilyn_Armour_and_Mark_Umbreit_Violence_restorative_justice_and_forgiveness_dyadic_forgiveness_and_energy_shifts_in_restorative_justice_dialogue
- Biffi, E. (2021) The potential of restorative justice in cases of violent extremism and terrorism. Vaadatud 01.11.2021
http://www.antonioacasella.eu/restorative/EU_Comm_2021.pdf
- Biffi, E., Pali, B. (2019). Environmental justice. Restoring the Future. Towards a restorative environmental justice praxis. Vaadatud 30.10.2021
<https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2020-02/DIGITAL%20booklet%20%282%29.pdf>
- Braithwaite, J. (1989). Crime, Shame and Reintegration. Cambridge University Press.
- Drisko, J., Maschi, T. (2016). Content Analysis. Oxford University Press.
- Durkheim, E. (1982). The rules of sociological method. Vaadatud 30.10.2021
https://monoskop.org/images/1/1e/Durkheim_Emile_The_Rules_of_Sociological_Method_1982.pdf
- Eesti Noortekeskuste hetkeseisu kaardistus. (2020). Paabort, H., Liiskmann, M., Kõiv, K., Mets, C. Vaadatud 12.05.2022 <https://ank.ee/wp-content/uploads/2020/06/EestiANKanal%C3%BC%C3%BCs2020.pdf>

- Euroopa harta kohaliku noorsootöö kohta. (2021). Vaadatud 24.03.2022 https://www.europegoeslocal.eu/wp-content/uploads/2021/03/20210315-egl-charter_EE.pdf
- Euroopa Liidu Noortestrategia. (2018). Vaadatud 22.03.2022 [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:42018Y1218\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:42018Y1218(01)&from=EN)
- Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee. (2018). Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. Vaadatud 30.10.2021 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3
- Giovanni, G., Grigoletto, S. (2019). Vaadatud 24.03.2022 http://www.padovauniversitypress.it/system/files/attachments_field/9788869381614_0.pdf
- Hopkins, B. (2015). Restorative Theory in Practice: Insights Into What Works and Why. Jessica Kingsley Publishers.
- Kangur, J. (2016). Mis on taastav õigus. Vaadatud 21.10.2021 <https://www.youtube.com/watch?v=SF9J9EVCtrQ&t=887s>
- Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine. (2020). Vaadatud 11.03.2022. <https://www.riigiteataja.ee/akt/313112020006>
- Kutse-eetika noorsootöös. (2017). Vaadatud 22.03.2022 [file:///C:/Users/Kristiina.valk/Downloads/Lisa-4-Kutse-eetika-noorsoot%C3%B6%C3%B6s%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Kristiina.valk/Downloads/Lisa-4-Kutse-eetika-noorsoot%C3%B6%C3%B6s%20(3).pdf)
- Noorsootöötaja kutse. Eesti Noorsootöötajate Kogu. Vaadatud 22.03.2022 <https://enk.ee/noorsootootaja-kutse/>
- Noortesõbralik õigussüsteem. Justiitsministeerium. Vaadatud 22.03.2022 <https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/lapsed-ja-noored/nooresobralik-oigussusteem>
- Noortevaldkonna programmi 2020–2023 seletuskiri. Haridus- ja Teadusministeerium. (2020). Vaadatud 12.05.2022 https://www.hm.ee/sites/default/files/8_noorteprogr_2020-23_seletuskiri_dets19.docx.pdf
- Marder, I. D. (2013). Restorative justice for young adults: factoring in maturity and facilitating desistance. Vaadatud 21.10.2021 <https://rjc.org.uk/sites/default/files/resources/files/Restorative%20justice%20for%20young%20adults.pdf>

- Marder, I. D. (2016). Communicating and collaborating across nations, professions and disciplines in restorative justice. Vaadatud 21.20.2021
https://www.researchgate.net/profile/Ian-Marder/publication/305744653_Communicating_and_collaborating_across_nations_professions_and_disciplines_in_restorative_justice/links/6113e34b169a1a0103f5000b/Communicating-and-collaborating-across-nations-professions-and-disciplines-in-restorative-justice.pdf
- Marder, I. D. (2020). Institutionalising restorative justice in the police: key findings from a study of two English police forces. Vaadatud 20.10.2021
<https://mural.maynoothuniversity.ie/12964/1/IM%20-%20institutional.pdf>
- Marder, I.D., Wexler, DB. (2021). Mainstreaming Restorative Justice and Therapeutic Jurisprudence Through Higher Education. Vaadatud 20.10.2021
<https://scholarworks.law.ubalt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2091&context=ublr>
- Markina, A., Strömpl, J., Tamm, G., Ilves, K., Luhamaa, K., Ginter, J., Tubelt, E., Puur, S.M., Roos, L., Espenberg, S. (2021). Noorte õigusrikkujate uuring. TÜ Sotsiaalteaduslike Rakendusuurigute Keskus ja Justiitsministeerium
- Noorsootööseadus (2010). Vaadatud 01.02.2022
<https://www.riigiteataja.ee/akt/116062020010?leiaKehtiv>
- Noortevaldkonna arengukava 2014-2020. (2014). Vaadatud 21.02.2022
https://www.hm.ee/sites/default/files/noortevaldkonna_arengukava_2014-2020.pdf
- Noortevaldkonna arengukava 2021-2035. (2021). Vaadatud 22.03.2022
https://www.hm.ee/sites/default/files/noortevaldkonna_arengukava_2021-2035_kinnitatud_12.08.2035.pdf
- Siseturvalisuse arengukava 2015-2020. Vaadatud 12.05.2022
<file:///C:/Users/Kristiina.valk/Downloads/Siseturvalisuse%20arengukava%202015-2020.pdf>
- Strömpl, J. (2020). Õigusemõistmise kaks paradigmat ja sotsiaaltöö väärtused. Vaadatud 22.03.2022
<https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/oigusemoistmise-kaks-paradigmat-ja-sotsiaalto-vaartused>
- Zehr, H. (2015). The little book of restorative justice. Vaadatud 01.11.2021
<https://charterforcompassion.org/images/menus/RestorativeJustice/Restorative-Justice-Book-Zehr.pdf>
- Zehr, H. (2014). Commentary: Restorative justice: Beyond victimoffender mediation. Vaadatud 22.03.2022

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51038056/crq.10320161223-9185-hxwt6k-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1652351505&Signature=S2qimoG2Dpqv6tBu~iBopIy8CR2J6P4VVzFeEtIfeIMT~47yxu8gtqJZEUy4db-MQTZGbXAnMn11ZSVGhOWIWLxM-HBLz91pQwkeAAsPikpZc0NpleozAUgUp0tAfr~fAtE00Z~dHArTFHGKFSXJ8Qx4NlzSAw8O-7tTwaoKeeiYfvTcuBae4~ReZriWOKbTOgl33CqYbvXI0riz02-UZsTSn7NVcCaN3SCEa4IZYSNdqOpuUell1P7gtvvQpnynkjpBZvJ~Nxc5uZFE18m5LAViOf-wrQwxEEIN2VzjHL4QNwcMZnJ3a7fRx1KPi-996mKWlig1cUcpuKJdZgvPQ_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

- Taastava õiguse kontseptsioon. Vaadatud 23.03.2022, <https://advokatuur.ee/uploads/files/T%C3%95%20kontseptsioon.pdf>
- Vaimse tervise roheline raamat. (2020). Sotsiaalministeerium. Vaadatud 12.05.2022 https://www.sm.ee/sites/default/files/news-related-files/vaimse_tervise_roheline_raamat_0.pdf
- Vihalemm, T. (2014). Sotsiaalteaduslike andmekogumise ja -analüüsi meetodite ning vahendite veebiõpik. Vaadatud 02.02.2022 <https://samm.ut.ee/avaleht>
- Winslade, J.M.(2018). Restorative Justice and Social Justice. Vaadatud 11.05.2022 <https://scholarworks.lib.csusb.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1070&context=wie>
- Õunapuu, L. (2012). Valimid kvantitatiivsetes ja kvalitatiivsetes uurimustes. Vaadatud 23.03.2022 <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/27764/index.html>
- ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon 2002/12 (ECOSOC Resolution 2002/12, Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. Vaadatud 13.04.2022 <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee hinnang. (2017). Concluding Observations: Estonia. CRC/C/EST/CO/2-4. Vaadatud 23.03.2022, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/EST/CO/2-4&Lang=En

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristiina Valk (isikukood: 48810212714) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitude CM/Rec(2018)8 rakendamine ning rakendamise toetamine Eestis noorte õigusrikkujate kontekstis“, mille juhendaja on Annegrete Johanson ja kaasjuhendaja Anna Marikna

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Lisa 1 Intervjuu küsimused

Küsimused on üles ehitatud lähtuvalt CM/Rec(2018)8 soovitude struktuurist.

CM/Rec(2018)8 soovitude kohaldamisala

Alustuseks:

- Mida tähendab teie jaoks taastav õigus?
- Palun kirjeldage, kuidas on teie töö seotud taastava õiguse rakendamisega Eestis?
- Milliseid juriidilisi alusdokumente/strateegilisi arengudokumente te enda töös taastava õigusega seotult igapäevaselt kasutate?

Mõisted ja üldised tegutsemispõhimõtted

Üldine:

- Millised asutused kuuluvad teie koostöövõrgustikku (seotult taastava õigusega noorte õigusrikkujate kontekstis)?
- Milliseid väärtuseid loob taastava õiguse kasutamine noore õigusrikkuja kontekstis?

Võttes aluseks kitsamalt süüteo menetlusprotsessi noorte õigusrikkujate puhul:

- Milliseid alternatiive näete taastavale õigusele noorte õigusrikkujate kontekstis?
- Kuidas mõjutab taastav õigus noore õigusrikkuja puhul süüteo menetlusprotsessi(*sh rakendamise tehniline aspekt*)?

Taastava õiguse aluspõhimõtted

- Kas olete kokku puutunud olukorraga, kus tunnete, et taastava õiguse rakendamine ei tooks tulemust?
- Kas ja miks on oluline, et taastava õiguse lähenemist osutaval asutusel on sõltumatus kriminaalõigussüsteemist?
(Miks on tähtis, et arutelud, mis taastava õiguse kontekstis osapoolte vahel peetakse, oleksid konfidentsiaalsed?)
- Mis takistab taastava õiguse laialdasemat kasutamist noorte hulgas?

Taastava õiguse õiguslik alus kriminaalõiguses

- Kuidas saaks taastava õiguse rakendamisega seotud kitsaskohti noorte õigusrikkujate kontekstis vähendada?

- (Kas taastavat õigust on teie hinnangul Eestis noorte õigusrikkujate puhul tehniliselt lihtne rakendada?)

Kriminaalõiguse toimimine taastava õiguse suhtes

- Mis mõjutab taastava õiguse teenuse kvaliteetset elluviimist?
- Mille põhjal antakse hinnang teenuse rakendamise/ taastava õiguse hoiakute rakendamise tulemuslikkusele?
- Mis on teie professionaalses väljaõppes toetanud teil taastava õiguse rakendamist?

Taastava õiguse teenuseid osutavate asutuste toimimine

- Milline on ideaalse profiiliga vahendaja/ lepitaja?
- Kas erinevad juhtumid ja sihtgrupid vajavad erinevaid/ erineva väljaõppega spetsialiste?
- Kuidas võiks olla korraldatud teenuse kvaliteedi hindamine ja järelvalve?

Taastava õiguse jätkuv arendamine

- Kes võiks initsieerida koostööd taastava õiguse arendamisel/ laialdasemal kasutamisel?
- Kuidas (kelle ülesanne) on tagada taastava õigusega seotud kvalifitseeritud tööjõu olemasolu?
- Kes on taastava õiguse kuvandi loojaks ühiskonnas?